

کوئی ولی مان مسافر

سید طارق ممتاز

روزن پلشرز○ ریلوے روڈ گجرات



کوئی دن مان مسافر

سید طارق ممتاز

روزن پبلشرز ○ ریلوے روڈ گجرات

اسیمی حق لکھاری دیتے

تاریخ: کوئی دن مان مسافر
لکھاری: سید طارق ممتاز
چھپنے والی: 1996
گرینڈ: 500
مل: 125 روپے

کپیو ڈرائیور کیلی گرافی

محمد اسلم مرزا

پبلیشرز
روزن پرنٹنگ گھر بات
کالج روڈ، ڈیکن، لاہور

ایک سفروج نال جان والے

سگیاں

تے بڑی چھیستی سنگ جھڈ جان والے بھتچے

مجزہ سجاد

دے ناں

مددِ حلی گل

پتھلیار لکھتاں پڑھ کے اوہناں دے لکھاریاں نوں ملن تے دل کردا اے۔ اوہناں نوں مل کے وہناں کول بہن دی سدھر جاگدی اے۔ ساڑے اندر ایہہ سدھر کدوں پھٹی۔ ایس گل داتے پتہ نیشن پر لکھاریاں کول بہہ کے سانوں دی لکھاری بن داروگ لگ گیا۔ افضل راز ہوراں کو لوں ایس روگ داسوکھاتے ستا علاج پچھیا تے اوہناں انار کلی دچوں پرانے رسائے چھان کے اپنے نال نال چھاپن دی صلاح دتی پر اس ایس لئی قبول نہ کیتی جے اسی اپنے آپ نوں ایس خیرات دامستحق نیشن ساں جان دے۔ فیر اوہناں سفر کر کے سفر کہانی لکھن دامشورہ دینے سے سمیت دتا پر سانوں سفر کرن لئی چھٹی نہ لبھی۔ ساڑی ایس چنتا دا اک ہور لکھاری نوں پتہ لگاتے اوں تسلی تے مت کجھ انج دتی "یار کناں چکراں وچ پیا ایں، چار پنج سفر نامے پڑھ کے اک سفر نامہ لکھ مار، ایہہ کیہڑا اوکھا کم اے" ایس توں پہلاں کہ اسی لکھاریاں کول بہنا جھڈ دیندے رب ساہنوں بدیں لے گیاتے واپسی تے اس ایس "کوئی دن مان مسافر" لکھ کے اپنا چاہ پورا کر لیا۔ ساڑے ایس چاہ نے یاراں نوں اوکھے پینڈے پا دتا اے۔ کیوں جے ہر کوئی آنکھدا اے "اوہ سنیا اے توں کوئی کتاب لکھی اے، لکھی تے چنگلی آپر ساہنوں پنجابی پڑھنی نیشن آؤندی، تہنوں کس ایہہ مت دتی سی توں پنجابی وچ لکھ" اوہ گل تے صحیح آنکھدے نیں کیوں جے پنجابی بولنی سوکھی لکھنی اوکھی تے پڑھنی بہت ای اوکھی اے۔ میں کتاب پڑھن آکیاں توں معانی منگناں واں جے اوہ میری وجہ کر کے اوکھت وچ پے گئے نیں۔ نالے اوہناں نوں دستا چاہوں گا کہ اوہ میرے نال نال میرے بزرگ شریف کنجاہی تے میرے دوست پر و فیر خالد ہمایوں تے افضل راز ہوراں نوں دی معاف کر دین کیوں جے ایس کم وچ اوہ دی میرے مد گارسن۔ آپس دی گل اے جے میں دی اوہناں نوں نوں معاف کر دتا اے۔

دو چار گلاب ایں سفری کہانی بارے

عالمی حوالے نال بھادیں سانوں سفر کہانیاں بہت پہلاں وی ملدياں نیں پر پنجاب وچ ایں دارواج انگریزی راج توں پہلاں نیتیں سی تے شاید ایں کر کے جے شمال مغربی دریاں را ہیں آؤن والے دھار ڈیاں پاروں پنجاب دے لوکی او دھر مٹھ کرن دا حوصلہ نیتیں سی رکھ دے تے مسلماناں و چوں وی ٹاؤں ٹاؤں ایں کوئی بندہ لکے مدینے دی کر بلادی زیارت دی ہمت کردا سی۔ ایسے کر کے سانوں اوہناں تھاواں بارے اک آدھ سفر کہانی توں دو دھر کوئی سفر نامہ نیتیں سی ملدا۔ ہن حالات بدل گئے نیں۔ آؤن جان دیاں سہولتاں پیدا ہو گتیاں نیں ایں کر کے "میرے مولا بلائس تو مدبینے مجھے" دی تھادیں کوئی حج دے یا عمرے دے چج لکھاں دی تعداد وچ حجاز عرب تے ہزاراں دی تعداد وچ کر بلادی زیارت نوں جاندے نیں بلکہ کمان گئے ہوئے پنجابیاں دے لگدے دی یورپ تے ڈل ایسٹ واچکر لاء آؤندے نیں۔

طارق شاہ ہوری اک وکھرے چج نال ملکوں باہر گئے تے اپنیاں یاداں ساڑی جھولی وچ پان لئی اوہناں اک سفر نامچہ جیسا لکھ کے، لکھاں اوہناں دے شوق نوں پورا کرن دا جتن کیتیاے جیہڑے کے حیلے حوالے دی دیسون پر دیس نیتیں جاسکے۔ پر جنہاں دا دل کردا اے جے دو جے دیساں بارے گلاب سن پڑھ کے رانجھارا صنی کر لین۔

ایں سفر نامے دی نویکلی گل ایہہ دے جے ایہہ کے پیشہ ور کھلاڑی نیتیں لکھیا تے ایں طرح اہناں ور قیاں وچ گل نوں دھکے نال ودھان دی کوشش نیتیں کیتی گئی۔

اکھاں جو کجھ تکیا تے دل نے یاد رکھیا اوہ واپس آکے قلم حوالے کر دیا۔ ایہہ ضرور اے جے پنجاہ کو صفحیاں نوں پڑھ دیاں آدمی بور نہیں ہوندا تے مصنف پڑھن والے نوں نال نال نوری کھڑدا اے۔ میں مقامی مخالف وچ مصنف نوں شرمندیاں تے ضرور سینیا سی پر ایہہ نہیں سی پتہ جے اوس دی نشوی اوے طرح سوادی ہووے دی۔ زبان تے میان وچ مینوں کدھرے کوئی اپنچ نہیں ملیا تے انجے لگاۓ جویں پڑھن والا پڑھ نہیں رہیا سفر کہانی سن رہیا اے۔ پہلیاں سطراءں توں ای ہناں دی میری گل دی سچائی دا اندازہ ہو جاتے دا... .

"پردیسی ہون دا پتہ اودوں لگا جدوں میونچ ایسٹر پورٹ تے سامان چکن لئی ریہوئی پھرہی تے گورے نے ادھرا پیشگی کرایہ منگ لیا۔ ہو جھے وچ جھاتی پاتی تے اپنے آپ تے ہاسا آگیا۔ ساڑے درگے لا پرواہ تے بادشاہ دی ماواں گھٹ ای جمے ہون دے ٹھوے وچ پاکستانی روپے ایس طرح بھرے سن جویں جرمی نہیں بابے دے میلتے آئے ہوویتے"

ایہہ پتہ لگ جان نال جے طارق شاہ ہوزی جرمی جا رہے سن ایہہ فقرہ دی بسوادلا لگدا اے جے "چہاز وچ ٹاویں ٹاویں گورے گوریاں انچ جا پے سن جیوں کاواں دی ڈار وچ اک آدھ کبوتر ہوندا اے"

زبان میان تو علاوہ نقیاتی سچائی دی تھاں تھاں اپنا آپ منواندیں مددی اے پر یورپ ٹھنڈا ایتے تے سر دیاں وچ تے بہتا ای ٹھنڈا ہوندا اے۔ اسی ایتھے جنوری وچ رہ آئے ساں تے اپریل دے آخر تاں رہتا ری سرہاڈی بد قسمی بے بناؤ بے ہوندیاں ایتھے دی سر قابل دینہ شستے برفاں دے غلافاں وچ ای چھپی رہی۔ بلاشبک سڑا دیاں نظراء پتھر پاڑیں، پر بنگا یورپ تکن دی آس دل وچ ای رہ گئی۔ جو کدیں انگلش پڑک گئے ت

چھے گورے گوڑیاں لکوں گلوں لاہ کے دھپ نال نہاندے نیں ساٹے جاندیاں
اپڑیاں دھپ بدلاں دے اوہ ملے ہو جاندی ۔

اہناء سطراں وچ تنگ پورپ ویکھن نوں دو رنگ وچ درتیا گیا اے تے دھپ
بدلاں دے اوہ ملے ہو جاندی وچ اک ریجھہ اوہ ملے بیٹھی ملدی اے پورپ نوں تنگیاں
ویکھن دی۔ کیوں جے بدلاں دے آؤندی ہے سار گوریاں کپڑے پالینے ہوندے ہی۔

تے ایہہ اوہ ریجھہ سی جیہڑی پاکستانیاں وچ پورپ ول جا کے جاگدی ای رہندی اے۔

اک ہو ر تھاویں تھانوں ہور انگ دی نفیاتی سچائی نال واسطہ پیندا اے ۔
اوہ تھوں اُٹھے جامنارے چڑھے۔ ۸۰ مسٹر اُچے منارے تے جا کے ہر شے پیراں پھٹھ جاں
لگ پئی۔ BMW دی پہاڑ جڈی عمارت دی پیری سے آگئی۔ انج دی جد کوئی بندہ اپھی
تحال تے جائے ہر شے پیراں پھٹھ ای نظر آؤندی اے ۔ ۰۰۰ اچائی بجاویں علم دی
ہو وے بجاویں دولت دی۔ نظر دی ہوتے بجاویں عقل دی۔ عشق دی ہو وے بجاویں
حسن دی۔ ہاں جے کر ظرف وڈا ہو وے تے فیر اجھی صورت حال خورت نہ ای
ہو وے۔ "ایتنے ینوں مرزا غالب دا شریادا ہکیا اے ۔

قطرو اپنا بھی حقیقت میں ہے دریا لیکن
ہم کو منظور تھگ ظفری منصور نہیں۔

سفر نامے توں سفری دی جے جذباتی مہاراں داوی پتہ لگدا اے جد اسی ایہہ سطراں
پڑھنے آں ۰۰۰ سارے گرجے ای بندے دی مذہب تے دین نال عشق پریت دی
پرانی ریت نوں یاد کراندے نیں۔ ناٹے بانجہ کو کے آندے نظری آؤندے نیں جے
بانجھی و سعیب تے رہتل وچ جیہڑا مذہب دا حصہ اے ایہڈا کے ہور شئے دانیش"۔ ایں
مہاراٹھے جرمی وچ عابدہ پروین سن تے جی کردا اے تے ایسی اکھواند اے جے ۰۰۰

جے مخلوق اک رب دی بنائی اے تے ایہہ بندہ صرف تے صرف بندہ ای اے۔ کالا چٹا
تے مغربی مشرقی دی ونڈ عارضی تے آپ بنائی ونڈاے۔ تے ایہوا جذبہ اک شرابی نوں
ملن توں بعد اوں نوں جھونڈا اے جے اوہ تے ساڑے نال ہتھ ملا کے ڈولدا ہو یا ڈرگیا۔
پر سانوں سوچن تے مجبور کر گیا جے اسلام کس چھیز داناں ایں۔ تنبی کرتے دا... یا ہند
تے داڑھی دا... یا فیر ٹوپی تے تسبی دا... ".

ساڑے سفری نوں بار بار ایہہ خیال دی آؤندی اے جے (یورپ و اسیا دی)
محنت، امانت داری، سچائی، علم دوستی، تحقیق، قانون دی پاسداری، صفائی سترائی تے
انسان دے آرام سکون دا خیال رکھن دی عادت ساڑے ناوں ڈھیر ساری ودھ اے۔
اساں ایتھے کے نوں گھڈی دا ہارن و جاندیاں نئیں سنیا، گھڈیاں والے راہ گیراں نوں چڑے
احترام نال راہ دیندے نیں۔ دفتری اوقات وچ زمین دوز ریلوے اسٹیشن تے ڈی
بھیڑ ہوندی اے پر مجال اے جے کوئی کے نوں دھکا مارے۔ جد کدی ماریا اساں ای
ماریا... " بلکہ جویں عمرے یا حج تے جان والیاں نوں تجربہ ہووے دا سب توں زیادہ
دھکے کعبے دے اندر ای اک دو جے نوں مارے جاندے نیں۔ دھکے ای نئیں ہر سال
کئے ائی بندے پیراں تھلے مِنڈھ گھنٹے نیں تے کہے کے نوں ایس بارے تربیت
دین و انسیں سوچیا۔

میں گل لکانا نئیں چاہندا تے طارق شاہ نوں ستری تے سوہنی زبان وچ ستریاں
تے سوہنیاں گلاں پیانن تے مبارک باد دیناں۔

شریف کنجا ہی



"کوئی دن مان مسافر" اک ایے "بادشاہ" داسفر نامہ اے جس بیہے بادشاہ ماں
نے گھٹ ائی جمے نیں۔ اوں دے پے اک مارک وی نئیں سی تے اوہ میلہ کردا
جر منی پہنچ گیا۔ اوتحے جاکے پتے چلیا جے اوہدے بڑے وچ بھرتے ہوتے سارے
پاکستانی نوٹ کاغذ دے ٹکڑے سن، پر خیر ہوئی جے میز باتاں دا ٹوریا اک بند اوتحے پہنچ
گیا تو اونہے "ونچا پیاں شکلاں" تے پائے دیہیاں نوں خیر سلامار دتی۔

ساڈا ایہہ بادشاہ سید طارق ممتاز اے جیہڑا اوں بستی دار ہن والا اے جیہیاں
سوہنیاں کچے گھڑے تے تر کے چناب دے دوجے کنڈے جاکے آپنے مہینوال نوں
جا مل دیاں سن۔ اج اس دھرتی تے ہن خون دیاں ندیاں بہہ نکلیاں نیں۔ اک دو قتل
کر کے قاتل دار ان جھارا صنی نہیں ہنداتے اوہ سارے خاندان نوں موت دا مزہ چکنا دیندا
اے۔ تے فیر کسے سیاہی آدمی دی بلکل وچ چھپ جاندا اے۔

ایں خون رنگی دھرتی وچوں ای طارق ممتاز پیدا ہو یا جیہڑا جر منی جاکے پاکستان دا بول
بالا کردا اے۔ تے جنہوں ایہہ پتے نئیں جے اسلام کس چیز دا ناں اے۔ تنبی کرتے دا؟
ٹنڈتے داڑھی دا؟ یا فیر ٹوپی تے تسبی دا؟ اوہنوں ملال ہوندا اے جے مغرب دے
ریڈ یو تے ٹی وی سہ رویے مسلمانوں وحشی، ضدی، جانگلی تے خون خراہ کرنے والی
مخلوق دے طور تے نشر کر دے نیں، طارق ممتاز داسفر نامہ پڑھ کے میں سوچی پے گیا
جے اوہنے اج دے گھرات، تے اج دے پاکستان نوں دیکھ کے مغرب نوں کس انہوں
نال دیکھیا ہو دے گا۔ تے کیا اوہنے اپنا سوال واپس نہیں لے لیا ہونے گا؟

ایہہ سفر نامہ اجیہا اے کہ ایں دے وچ جدوں نواں سوال احمد اے تے نظر
پاکستان دل چلی جاندی اے۔ تے اکھرون لگ پیندی آئے طارق ممتاز داسفر نامہ اوہناں

منظراں وچ بھانبر ڈال دیندا اے تے فیر ایہہ بھانبر ڈبھدا نئیں۔

ایس سفر نامے دیاں حیرت آتے دلچسپیاں وچ غم چھپیا ہویا اے۔ اک اکھ جرمنی
داحال پڑھ کے ہسدی اے، دوسری اکھ اپنے وطن داحال دیکھ کے روندی اے۔ پنجابی
سفر نامے دی اس کتاب نے میں اک نویں تجربے دچوں گزاریا اے پر ایہہ تجربہ
میرا ذاتی تجربہ اے۔ شاید تیس ایس سفر نامے نوں کے ہور نگ وچ دیکھو۔

ڈاکٹر انور سدید



سفر، بندے وچ خواہش دے پُھٹن دا دو جاناں اے، تے جدوں ایہہ سدھر بھرے
بٹھل چوں باہر ڈھلن لگدی اے تے فیر بندہ آہر کردا نظری آؤندا اے۔ آہر دی کھچل
وچ اوکڑاں دی ضرور ہوندیاں نیں پر طارق شاہ دا سفر نامہ "کوئی دن مان مسافر" نوں
پڑھ کے ایس گل دا احساس ای نہیں ہوندا جے اسی کے کھوبے وچ آس، سگوں ایہناں دا
سگوان ہجھے مخول ٹھٹھے کر دیاں پڑھن آئے نوں نویاں را ہواں دیاں مشکلاں نوں پچھے جھڈ
کے ایس بارے سوچنیاں نتے نویکلیاں گلاں دسدائے ودھدار ہندا اے، ایہہ دے وچ
طارق شاہ پڑھن آئے نوں اوکڑاں نال کھنہ سکھاندا اے بہنا نہیں۔ کیوں جے ٹردے
رسن دا ناں ای زندگی اے۔

"کوئی دن مان مسافر" وچ چیہڑی گل ایہنوں دوچے سفر نامیاں چوں نویکلا
بناندی اے اوہ ایہدا ویر واکرن دا اپنا انداز اے، اوہ جدوں جسمی دے کے حصے دا ذکر
کر دے نیں تے اوہدا اپنے ملک دی کے تھاں نال ویر داوی ضرور کر دے نیں۔ طارق
شاہ نے "کوئی دن مان مسافر" وچ تھچل گلاں لکھیاں نیں۔ دوچے لکھاریاں وانگوں
کوڑ لکھ کے ورقے کالے نہیں کیتے۔ ایہناں تھوڑا لکھیاں پر ستھرا لکھیاے۔

"کوئی دن مان مسافر" وچ کجھ تھاواں ایسیاں نیں جنہاں نوں پڑھ کے بندے
نوں کنکتاریاں نکلن گل پیندیاں نیں۔ تے ایہہ کتاب گھنی لوکاں واتے دی تے نالے
چیہڑے مزاح دے چاہیوں نیں اوہناں لئی کے سوغات تو گھٹ نہیں۔

فضل راز

ایڈیٹر "روز نامہ روزن"



نویاں نویاں زیناں دیکھن تے نویں نویں لوکاں نوں ملن دی سدھرانسان وچ
 شروع توں لگی آتی اے۔ میرے درگے جنہاں دی ایہہ سدھپوری نہیں ہو سکدی اوہ
 سفر نامے پڑھ کے دل پر چالیندے نیں طارق شاہ ہوراں دا ایہہ سفر نامہ میں ایسے سدھ
 نوں پوریاں کرن لئی بڑے ذوق شوق نال پڑھیا اے۔ پہلا جملہ ای ڈا ڈرامائی انداز دا
 کی۔ ایس طرح شروع وچ ای اونہاں میری توجہ کھج لئی۔ فیر پتہ نیس شاہ ہوری مینوں
 اپنے سنگ کدھ کدھ لئی پھرے نیں کدھ رے آپنے سنگیاں میلیاں دیاں بدھوایاں
 تے ہاسے ٹھٹھے سناندے نیں کدھ رے ہندے پاسے دے لوکاں دیاں مندیاں سکوں
 کو تھجیاں تے مکروہ حرکتاں دی توبہ تاب کر دیاں نقشہ کشی کر دے نیں۔ ایس پکھو
 اونہاں دے ایس سفر نامے دا آپنا تہذبی مزاج دی بن گیا اے۔ واپسی اتے اونہاں
 نوں حج کرن دا موقع دی نصیب ہو گیا تے ایہہ بڑے نصیب دی گل سی۔ اونہاں رب
 دے گھردے پھیرے دی کھنے دو چہاناں دے والی دے آستانے اتے ڈر دیاں
 کنبدیاں حاضری دی دتی۔ ایس حصے وچ اونہاں بڑے اختصار کولوں کم لیا اے۔ مینوں
 انچ جا پیا جیویں اوہ ایس گل توں ڈر دیاں اک دیہاڑے پہلاں ای او تھوں پرت آتے
 تے آقادی گلی وچ ڈر دیاں پھر دیاں ادب دے خلاف کوئی حرکت نہ ہو جائے ایسے
 طرح اونہاں دے قلم نے اوس پاک فضا بارے اپنے احساسات لیکدیاں احتیاط تے
 اختصار دار دیہ اختیار کر لیا اے، جے کوئی اکھر تقدس، احترام تے محبت دے دائرے
 وچوں نکل نہ جائے۔ آخر تھے جنید تے بازیزید درگے دم بخود ہون او تھے کوئی ہور کیوں
 دم مار سکدا اے۔ شاہ ہوری جس احساس تھے گنبد خضری دے بہت نیڑے ہون دی
 جرات نہیں کر سکے۔ چ گل اے سارے سفر نامے وچوں ایس احساس دے پیان مینوں

انج اپنے کلاوے وچ لے لیا کہ ہن تیک دل تھر تھراند اپیا اسے۔ بڑی مدت بعد فیر ایہہ
محوس ہویا اسے کہ ایہہ قوم جیہدے دل وچ سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دئی
ذات بابر کات نال عقیدت تے محبت دا ایہہ حال ہو دے اوہدے دن کیوں فیر نہیں
پھر سکدے۔

پروفیسر خالد ہمایوں
اسٹٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی
پنجاب یونیورسٹی لاہور



"کوئی دن مان مسافر" سید طارق ممتاز دا اجیہا سفر نامہ اے چہرے وچ سفر نامہ
نگارنے جرمنی، انگلستان، مکہ المکرمہ تے مدینۃ المنورہ دے سفر دا حال لکھیا اے۔ سفر
نامہ ڈاڈھا دلچسپ تے رنگیں اے۔ طارق ممتاز دی تحریر وچ سادگی تے بے ساختی
اے۔ ایس تحریر وچ کہتے وی تصنیع یا بناوٹ نظر نہیں آؤندی۔ اک سدھے سجاواتے
رچاؤ نال سفر نامہ شروع توں اخیر تک چلدا اے تے قاری نوں اپنے حصار وچ ڈھکی
رکھدا اے۔ سفر نامہ پڑھ کے تشنگی دا احساس رہندا اے۔ پر ایہہ گل پچی اے کہ پنجابی
سفر نامہ دی تاریخ وچ سفر نامہ دی ایہہ کتاب یقیناً اک اہم اضافہ اے۔ سید طارق ممتاز
ہوری ایس سفر نامہ لکھن تے مبارکباد دے حقدار نہیں۔ رب کریم اوہناں نوں اپنی امان
وچ رکھے۔ آمین

قام نقوی

ایڈیٹر ماہ نو



سفر نامہ "کوئی دن مان سافر" پنجابی زبان تے ادب دے افق تے اک نویں
تارے ونگوں اے تے سرگی دا یہہ تارا بڑاروشن تے نویکلا اے۔

۱۔ کے وی کتاب دی مقبولیت دار از لکھاری دا اسلوب ہوندا اے۔ طارق ممتاز
ہوراں دا اسلوب بڑا تکڑا تے جاندار اے۔ اوہناں نوں ماورائی تے غیر فطری گلاں نال
دچپی نہیں۔ انسانی زندگی تے اپنا وسیب اوہناں دے ساہمنے نے۔

۲۔ اوہناں نوں قاری نوں نال لے کے ٹُرن دا اول آؤندے سفر نامے وچ لکھاری
نے یورپ دیاں صرف قابل دید تھا واں دا ای ذکر نہیں کیتا سکوں اوہناں دا جغرافیائی تے
تاریخی منظر نامہ دی لکھیا اے۔ جیہدے پاروں ایس کتاب دی اہمیت ودھ گئی اے۔
طارق شاہ ہوراں نے سفر نامے وچ اپنے سنگیاں دے کر داراں نوں بڑی کامیابی
نال Point out کیتا اے۔ انج جا پدا اے پئی اوہناں دے اندر خاکہ نگاری دے
جراشیم دی موجود نہیں۔ "لالہ لا ہوری" اک اجیہا کردار اے جیہدے راہیں طارق ممتاز
نے مزاح نگاری دے خوبصورت نمونے پیش کیتے نہیں تے اپنی طبعی شگفتگی نال
تحریر نوں اپنے درگاہ بنادتا اے۔

پروفیسر سلمی اختر

شالا مسافر کوئی نہ تھیوے

پر دیکی ہون دا پتہ اودوں لگا جدوں میونخ ایسٹر پورٹ تے سامان چکن لئی ریڑتی . پتھروئی تے گورے نے اوہدا پیشگی کرایا منگ لیا۔ بوجھے وچ جھاتی پاتی تے اپنے آپ تے ہاسا آگیا ساڑے درگے لا پرواہ تے پادشاہ دی ماواں گھٹ ای جھے ہون دے۔ بھوئے وچ پاکستانی روپے ایس طرح بھرے سن جیویں جو منی نیشن "بائبے دے میلے" تے آئے ہو دیے۔ اک مارک دی پتے نیشن سی۔ خیر چوہدری صاحب نے اک مارک دے کے ریڑتی لئی تے میں فان ہوری اوہناں نال ہو کے سامان دے انتظار وچ کھو گئے۔ ساڑے نال دو جے لوک دی مشینی گھمن گھیری (Convyer Belt) دوائے سامان لئی انج کھلوتے سن جیویں بھکھے کتے قصایاں دے پھٹے دوائے کھلوتے ہوندے نیں ۰۰۰ میں ایہہ گل چودھری صاحب نال کیتی تے اوہناں چپ رہن لئی آسکھیا۔ کیوں بے ساڑے نال ساڑے ست سنگیاں توں علاوہ سیالکوئی تاجر دی سن جنہاں نوں ایہہ گل آکا نیشن سی سلکھانی... اوہناں دی اوئے اوئے تے بجاہ جی بجاہ جی دیاں وازاں نے پن تیک کراچیوں نکل کے فرینکفرٹ، تے فرینکفرٹ توں میونخ تیک دیوں پر دیکی ہونے دا احساس نہیں سی ہون دتا۔

چہاز وچ ٹاویں ٹاویں گورے گوریاں انج جاپے سن جیوں کاواں دی ڈار وچ اک اودھ کبوتر ہوندے اے۔ ایہہ تاجر ایتھے اک صنعتی میلے وچ آئے سن تے ساہنون پاکستان سرکار نے اعلیٰ صنعتی تعلیم حاصل کرن لئی نوریا سی۔ ساڑے وچ سرکار کیہہ تکیا سی

بے ساڑے گل اوس ایہہ پھاہی پاتی ایہدا جواب تے سرکار ای دے سکدی اے پر ایس کم وچ سرکار اک سیانف ضرور کیتی جے اوس ملک دنے سارے حصیاں وچوں ایس کم لئی بندے چنے لاہور توں لالہ لاہوری، ہرل تے صدیقی صاحب، پشاور توں خان صاحب، ملتان توں ملتانیکر، کراچی توں عباسی، سندھ توں بھٹی، اسلام آباد توں چودھری صاحب، پنڈی تے لاہور دے وچکار لے علاقے وچوں ایہہ اعزاز خاکسار نوں سجشتیا گیا۔ مکدی گل ایہہ دے بے سرکار نے اپنے دلوں سارا ملک ای اعلیٰ تعلیم لئی ٹور دتا سی۔

میونخ دے ہواتی اڑے توں باہر نکلے تے جمن دی ٹھنڈی تنخ بر فیلی ہوانے ساہنوں جی آیاں نوں آکھیا۔ سیالکوئی تاجر اکھاں توں اوہلے ہوتے تے ساہنوں ہر شے پر ای پرانی لگن لگ پئی۔ اسی اک دو جے نال جڑ کے کھو گئے میاں... ساہنوں کوئی گوری نہ پھر کے لے جائے (ساڑے جتنے بو پڑے اوہناں نوں ولابھدے سن) جھٹ پچھوں ساڑے میز پاناں دا ٹوریا اک بندا آیا، جس ساڑیاں ونجا پیاں شکلاں تے پائے دیدیاں نوں آ خیر پچھی۔ ایہدا ناں خورے کیہہ سی پر جدوں و سدا سی تے اخ جا پیدا اسی جیویں آکھدا ہو دے "نکاجنا".... ایہہ ساہنوں اک بس وچ سوار کرا کے اک ہاٹل دے وچ لے گیا۔ جتھے رہنا ساڑے لئی چوکھا نقصان والا کم سی۔ ایہدا اک دیہاڑی دا کرایہ ۱۳۰۰ روپے سی تے تن مہینیاں دا کرایہ اک لکھ چھتی ہزار بن دا سی۔ ایس ہاٹل دے ٹھاٹھ باثھ تے نواباں ورگے سن پر اسی بھٹکی قوم دے بھکھے لوک، ڈھڈگھٹ کے گزارہ کرن والے... مکا گلا کھا کے، ٹھاٹھ تے سوں کے پچھلیاں لئی پیسے بچاؤ دے روگی... ساہنوں ایڈی چنگی تے نالے مہنگی جاتے نیندرای کد آؤنی سی۔ دیہاڑے دو لئکھے تے اسماں دسائیاں وچوں تنخ پیارے ملتانیکر دے جھنڈے تئے اک بڑھی میم دے گھر (Pension House) ول ۳۰ مارک دیہاڑی دے حساب نال "انتقال

فرما گئے۔ ساہنؤں باقیاں نوں اوہناں دی بے وفائی دا ڈاہڈا تلقہ ہویا... پر لائے لاہوری نوں اپنی فضول خرچی تے کجھ بہتاہی غصہ آن لگ پیا۔ اوہ ہائل وچ میرے نال رہندا سی۔ اوس مینوں دی آنکھی تے مانٹھے ہون دے طعنے دتے۔ آپ ساری رات ستانہ مینوں سون دتا۔ مارک تے روپے دی ضرب تقسیم وچ سورہ ہو گئی۔ ایتھے سورہ دا ایڈا پتہ تے نہیں سی لگدا کیوں جے بدل جھکھڑ پاروں سورہ رات ورگی تے رات بھلی دے چانن پاروں سورہ جیہی ہوندی سی۔ خیردن چھیا تے اسی باقی دے پنج پیارے دی میونخ دیاں گلیاں وچ بوہے بوہے پھردے تے پناہ دا سوال کر دے رہے۔ آخر اک پاکستانی نیازی صرف دو بندیاں نوں رکھن لئی راضی ہویا۔ پر ڈاہڈیاں اونکھیاں شرطاءں تے... اسی سارے لاچاری تے لائچ پاروں ایہناں شرطاءں نوں من لئی جیا ر ہو گئے۔ ایسی لئی قرعہ پانا پے گیا۔ جیہڑا عباسی تے میرے ناں نکل آیا۔ میں اپنی تھاں تے لائے لاہوری نوں ٹور دتا تے اوہناں دی سادی ایسی پیش کش نوں اپنا حق جان کے قبول کر لیا۔ عباسی وچارے نوں چوہری ہوراں اپنی بزرگی تے عظمت دا واسطہ پا کے اپنے حق اندر بھالیا۔ ایہہ دوئے جنے نیازی دل ٹر گئے تے خان ہوراں ساہنؤں تسلی دتی جے ساہنؤں دی کوئی سستی تھاں لبھ جاتے دی۔ ناے کہن لگے "ایہہ کیہ گل ہوتی واتی جمن آ کے دی بندہ پاکستانیاں کوں رہوے اسی دی ملائیکر درگی میم لبھنے آں جیہڑی اپنے ہتھاں دا بنایا ناشتہ کرواتے تے کرایہ وصول کر کے ہتھ دی ملا تے..."

خیراہی دی گوریاں دے شوق وچ اک ہابل ترب ناں دے گورے دل جاوڑے۔ پر اوہے نال سادی بنی نیت۔ اوہ سادے کولوں لالہ لاہوری تے چوہری دا پتہ جو کھدا سی۔ اسی دسرے نیت ساں اوہ آگھدا سی "چوہری تے لائے نے وعدہ کیتا اے جے پنج

بندے تیرے کوں آ کے رہوں دے۔ تھی تن کیوں آتے اے۔ اوہناں دو جیان نوں
وی لے کے آؤ۔ نیتن تے اوہناں دا کرایہ وی تھی دیوو۔ "ایں روئے وچ ہمینے پچھوں
سماہنوں اوہدا گھر جھڈ کے اک پاکستانی کوں آؤتا پے گیا۔ ایں پاکستانی دیاں شرطاءں وی
نیازی ورگیاں ای سن پر طبیعت دا بڑا چنگا بندہ سی۔ ساہ گھٹ کے بوہا کھلنا تے بند کرنا
شرطاءں وچ شامل سی۔ رہائش گاہ دی صفائی اپنے جان جسٹے نالوں ودھ کرنے دا حکم
سی... دنیا دے شہر اس وچ جیوندیاں جی گھرتے مَرن پچھوں قبر لجھنا بڑا ای اوکھا کم
اے۔

پہلے دیہاڑے ساڑے میزبان ادارے دا اک آگو سماہنوں ہائل توں سکول لے
گیا۔ اوس ایہہ کم زمین دوزریل تے راہوں دی مدد نال کجھ ایڈی ترکھ نال کیتا جے
ساڑے پے کجھ نہ پیا۔ واتھی "کتھوں آتے آتے کتھے پتے جانے آں..."
دو بجے دن ملتانیکر اپنے گواچن دا حال سنایا" یار میں تاں عجب مصیبت وچ پھس گیا
ایم کئی ہافٹا بن ہاف پھردارہ گیا۔ میں کوں تاں اپنا ہافٹا بن ہاف ای نا، ہی لبھدا... " ایہہ
گل وکھری ایہہ بے ایتھے اک ای ہافٹا بن ہاف" سی (Main station دا نام) پہلے
دیہاڑے سماہنوں سکول ولوں اینے ٹکٹ لجھے بے ساڑی مت ای ماری گئی۔

نو بجے صحیح توں پہلے سفر کرنے والٹکٹ

نو بجے توں بعد سفر کرن لئی ٹکٹ

سکول وچ وڑنے لئی ٹکٹ

دو پھردا کھانا کھان لئی ٹکٹ

ٹکٹاں دی ایں ونڈ نوں تک کے لگدا اسی بے جھٹ پچھوں سماہنوں روئے، پہنئے،
جانگئے، سونے تے خورے بول پیشتاب لئی وی ٹکٹ لینے پین خیر ایں عذابوں تے نچ

گئے پر کھانے دا ٹکٹ ساڑے لئی ڈاھڈا عذاب بنیا۔ ماسٹر ہوراں ایہہ ٹکٹ دین توں پہلاں فرمایا

"ایں اک ٹکٹ دے صدقے ٹسی روز پکن والے دو سالناں وچوں اک سالن، سلاد تے مشنے دی اک پلیٹ لے سکدے او۔ اج دے پکن والے دو سوادی سالناں دا ناں اے ۰۰۰ بُجیا سورتے تلی ہوتی مرغی۔ ایہہ سن کے اس اس سوچیا جس کردا، ہی وچ سور بھنیا ایں او سے وچ ای مرغی تلی ہووے دی۔ ایہناں سوچاں وچ ڈبے جدوں ٹکر کھان لئی کنشنیں وچ گئے تے بھجے سور دی مشک اجیسی دماغ وچ وڑی بے ٹکر سنگھون نہ لنگھیا۔ ساڑے اک سنگی نوں تے اُلٹی آن لگی پر خان ہوراں دارب بھلا کرے بے اوہناں اوہنوں جھڑک کے باہر کڈ دتا۔ بقول خان ہوراں دے بے اوہ او تھے اُلٹی کر دیندا تے ساری دنیا توں آئے ہوئے طالب علماء دے وچ دیس دانک نیس سی رہنا۔ اوہناں سمجھنا سی واتی بڑے اُجڑتے گنوار ٹبر دے بندے نے جنہاں نوں سور کھان دی وی اُٹکل نہیں۔

ایہہ کوئی چہلی دار نیس سی بے اس انوں ملک دی نک ناموس دا خیال آیا ہووے بلکہ اس اس تے دیس دی عزت بچاون دا کوئی ویلا کھنچایا ای نہیں۔ اک دیہاڑے خان صاحب ہاٹل دی موئی مس نال ذرا اپھی اپھی گلاں پئے کر دے سن۔ لائے ہوراں سمجھیا بے خان ہوری لڑ پئے نیں۔ لیس دیس دی عزت بچان لئی لائے ہوراں دوروں ای ٹارماری "خان جی لڑنا نیس ایہہ پاکستان نیس بے ۰۰۰ پرایا ملک اے پرایا ملک۔ کھو جائیو میں آ کے موئی نال آ پئے گل کر لینا واں ۰۰۰۔"

دیس وچ رہندیاں ہویاں تے دیس نال جھوٹھا سچا تھوڑا بہت پیار ہے ای سی پر چدوں دے پر دیسی ہوئے ساں ایہہ پیار کجھ سودا سیاں ورگا ہو گیا سی۔

کدی تے چکڑیک کے دیس یاد آ جاندا۔ کدی کسی میم نوں میگی پاتی تکدے تے اپنی لکدی یاد آ جاندی۔ کدی کسی عجائب گھر اندر چھابا، مشک یا کشتی پتی و بکھرے تے اپنا دیس تے اپنے لوک یاد آ جاندے۔ اٹھے پھر بنے رہن آ لے بدل ساہنوں ساون دا چیتا پتے کرواندے ۰ ۰ ۰ پھر فقیر اس نوں تکدے تے اپنے ملنگاں دا دھیان آ جاندا ۰ ۰ ۰ برف باری وچ مری تے سوات دی یاد آ چھا مار دی۔ اردو اخبار (جنگ لندن) بڑی اپنج نال لیندے تے اک اک اکھر ول ول پڑھدے۔ جے کدھرے ڑیکھر نظری آ جانداتے اسی کھلے کھلوتے پنڈ اپڑ جاندے، ٹی وی تے جے کر پاکستان دا نام بولدا تے کن چک لیندے۔ خبر اس تے ہمیشہ ای مرن مارن دیاں ہوندیاں پر ساہنوں ایہناں دی وی تماہنگ ای رہندی۔

کدی کدی جے او تھے رہن والا کوئی ہم وطن ساڈے نال سہ بول لیندا تے اسی اوہدی چنڈ ای نہ جھڈ دے اوہدیاں مناں کر کے پنجابی قولیاں تے گانیاں دیاں ریلاں منگدے تے سن سن کے دھملائیں پے پاندے۔

خیر منگاں سوہنا میں تیری
دعا نہ کوئی اور منگدی

پر دیس جا کے دیس دی محبت وچ اسی ایڈا جھل کداواں دے کدی سوچیا ای نہیں سی۔

ایشیا کر کٹ کپ ہوندا پیا سی پاکستان تے ہندوستان دا میچ اجے ہونا سی پر اسیں صد وچ ہندوؤاں نال لڑ پتے جے پاکستان جتے دا۔ شکر اے زبانی کلامی لڑے ڈانگ سوٹا نہیں کیتا نہیں تے ہور چوپو گئے والا آکھان سچ ثابت ہو جانا سی دکیوں جے پاکستان ایہہ میچ ہار گیا سی)۔

دیس دی مونج پاروں ساڑا حال سودا سیاں ورگا ہویا سی اسی ٹھنڈیاں تج ہوا واس
نوں پیراں وچ اڑدیاں برفان نوں کتیاں نال پھر دیاں گوریاں نوں، سورکھاندے
جو انماں نوں تے بیتر پینے والیاں بدھیاں نوں خواہ مخواہ ای گلاں پئے کڈ دے ساں پچی
گل اے جیہڑا سواد گال کڈھن دا او تھے آیا اے کدی کرے نہیں آیا۔ انج دی گال
کڈھن توں بعد انج لگدا سی جیویں دیس دا تھوڑا جیہا اودھر لیہ گیا ہوئے ایسی لی کدی
کدی مونج لھن لتی دی اسی گلاں کڈھدے رہندے ساں۔

ساہنؤں ایتھے آیاں اجے ہفتہ دی نہیں سی ہویا جے ساہنؤں وطن دی تاہنگ آن
ستایا۔ ملتانیکر جد کدی دی کے ہوائی جہاز نوں اسماں میں چڑھدا تکدا تے باہرہ کھلی کر کے
نعرہ ماردا" اوہ گیا جے لفتازاً پاکستان"۔

پہلے دیہاریے سکول دے وڈیرے مسٹر بومن (Boumen) ہوراں ساہنؤں جی
آیاں آگھدے ہویاں مت دی پی جدوں موسم چنگا ہوئے (مطلب سی دھپ نکلی
ہوئے)، فیر لیف وچ ناہ وڑیو تے نہ ای بازاراں وچ پھریو بلکہ جرمی دے سوہنے تے
من موہنے صوبے باویریا (Bayer)^۵ میونج جیہدا صدر مقام اے دی سیر کریو تے ایہدا
عرض بلد کچھیو پر جدوں موسم چنگا نہ ہووے تے گھر بہہ کے پڑھیو کیوں جے تی ایتھے
پڑھن لئی آتے او۔ ماسٹر ہوراں دی دوجی مت تے ساہنؤں یادنہ رہی پر پھر ان پھران
تے تکن تکان والی گل تے اسماں کجھ کجھ عمل ضرور کیتا حالانکہ ایہہ دی کوئی ایڈا سوکھا کم
نہیں سی کیوں جے باویریا دے بادشاواں نے صوبے دی راج دھانی نوں کجھ انج بنایا
سنواریا اے جے کوئی بندہ اوہنؤں دیکھیاں بنا جرمن تکن دا دعویٰ کرے تے اوہنؤں
اپنے دعوے تے آپ ای شرم پی آوے۔ ایتھے دیکھن دے لا تھی اینیاں تھاواں نیں
جنماں بندہ جھوٹھ مارے، ایتھے دے محل، گرجا گھر، سرپنچاں دیاں بیٹھکاں، عجائب گھر۔

سیر گاہوں تے باغ باغیچے ایئے زیادہ نیں جے بندے کوں تن ہمینے تے کیہ جے کدی
تن سال وی ہون تے تھوڑے نیں۔ انج وی رب سچے اس صوبے نوں ڈاہڈا سوہنا بنایا
اے۔ پہاڑ، دریا، نہر، جھیل، سبزہ، حسن دی اک بہار پی نظر آؤندی اے۔ دھرتی
دا ایہہ سوہن او تھوں دیاں وسیکاں وچ وی پیا جھلکدا اے۔ ایس حسن دی اک جھلک
ساہنوں وکھان لئی سکول والیاں ساڑے لئی اک دیہاڑی دا ٹور پروگرام بنایا۔ ایہہ اپنچ
نال اوہناں مسلمان طالب علمان لئی بنایا سی کیوں جے ایہہ دوچ (رمضان کر کے)
کھانے پینے دا بندوبست کوئی نہیں سی۔ ساڑی بس نے ہافٹا بن ہاف توں جانا سی۔ چھٹی دا
دیہاڑا، اتوں برف باری، لیف وچوں نکلن تے دل تے نہیں سی کردا پر سلام نال یاری
نجان لئی اسی ٹھنڈتے برف دی پروا کیتے بنا چٹی چھتری (ایہہ ساہنوں سکول آیاں
تی سی) لے کے ہافٹا بن ہاف تے جا اپڑے۔ ساڑے نال مصری طالب علم وی سن اوہ
ساڑے کو لوں بس دا پتہ بھدے تے اسی اوہناں کو لوں (---) آخر متحیا ایہہ جے
سارے کھنڈ پھنڈ کے بس دا کھونج لاتیے۔

جھٹ پچھوں چوہدری ہوراں اک اکڑ عمر دی میم نال لئی تے ساہنوں سنتیاں پئے
مارن ایہہ میم ساڑی آگو سی۔ میں فٹ لائے لاہوری دی چھتری تھلیتیوں نکل میم دی
چھتری تھلے جاوڑیا۔ اوس سہ کے جی آیاں نوں آکھیا۔ میں دل دڑا کر کے اوہناں
پچھے لیا۔ اوس کوئی شو شرط پ جیہی واڑ کڑھی تے اپنا نال دسیا۔ پر میں اوہناں اوہدی
مرضی نال مس کو آرڈینیٹ رکھ دتا۔ اوہدا آکھنا سی جے تھاڑے درگے بڑھتے تے کئی
قوم قبیلیاں دے نیانیاں نوں اکٹھا رکھنا مطلب کو آرڈینیٹ کرنا سو حاکم تے نہیں پر
میں تھانوں کو آرڈینیٹ کرنے دی کوشش ضرور کراں دی" ... حق دی گل اے جے
اوی بڑی کامیاب کوشش کیتی تے بڑے چنگے سوہنے تے سخنے طریقے نال

ساهنوں سنجھالیا۔ اوہدی انگریزی عام جرمناں نالوں ول سی تے اوہنون اپنی تاریخ دا علم دی ڈھیر کی۔ نالے اوہ گل کرن دا ول تے ڈھنگ دی جاندی سی۔ ساڑی بس جدھروں جدھروں لنگھدی اوہ اوں پاسے دی تاریخ دی نال نال دمدی جاندی۔ باوریہ دیاں قدرتی حسن دی شاہکار وادیاں تے آبادیاں وچوں لنگھدیاں ہویاں اوں ساهنوں اک جرمن آگھان سنایا پئی ۰۰۰ "رب جددوں ہر شے وندھ بٹھاتے باورین جا پڑے، رب آکھیا ہن کیہ کرن آتے او، ہن تے سب کجھ وندھیا گیا اے۔ باوریہ آلیاں رب دی منت کیتی تے رب آکھیا جاؤ میں تھانوں اجھی زمین دینا جتھے ہر شے ہووے دی" لس جرمی دا ایہہ صوبہ اجیہا اے جتھے دنیا دی ہر شے ملی اے۔ کیہ پہاڑتے کیہ دریا، کیہ نہراں تے کیہ جھیلاں، کیہ جنگل تے کیہ میدان ۰۰۰ پہاڑ دا ذکر مس کو آرڈینیٹر نے شرامشرا کے کیتا کیوں جے اوہنون پتہ سی ساڑے کول ایڈے ایڈے اچے پہاڑ نے جے اوہناں نوں سر کرن لئی دی اسی باہروں بندے بلانے آں۔ مس کو آرڈینیٹر جدوں گلاں کر کر تھک گئی تے کہن لگی تسویہ گانے سوتے میں چپ کرنی آں۔ پر ساڑے مصري سنگیاں آکھیا جے توں آپ گاویں تے "بھانجرتاں پھبدی" خیر اوں ایہہ آگھ کے لاوڈ سپیکر بند کر دتاجے

"موجاں ماںوں تے کجھ پچھن گچھن دیلے شرامیون"

Enjoy yourself and do not Hesitate to ask whatever you want to know"

اساں ایہہ سے کولوں کیہ شرماناتے کیہ پچھنا سی، کیوں جے پچھن پچھان والا کم ایتھے بڑا دکھا سی۔ انگریزی بولن لئی پہلاں پنجابی وچ سوچنا تے فیر اردو وچ لکھنا پیندا اے۔ سوال پچھن لئی ایڈا وخت کون کردا۔ انج دی ساڑی چہلی منزل Uthal گرجا گھر آگئی

سی... اسی نگی بس وچوں نکل کے برفان ماری دنیا وچ آگئے۔ گرجے دی ڈیورٹی
وچوں لنگھ کے گرجا گھر دے اکلے حال وچ ڑک گئے... ۰۰۰ عام طور تے ایتھے گر جیاں دے
کتی کتی ہال ہوندے نیں۔ نالے کتحولک گرجے ہر دیلے کھلے ای رہندے نیں۔ ایہہ
گل ساہنوں مس کو آرڈینیٹ فخر نال دی۔ ایہہ گرجا (Rococo) فنِ تعمیر دا اک یادگار
انمول تے امکھا نمونہ سی۔ ایہہ تیرھویں صدی وچ اک بادشاہ نے بنایا سی۔ بادشاہ تاج
دری دی سند لئی روم گیا۔ پاپاتے روم اوہنوں نال لبھیا تے اوہنوں چنتا ہوتی جے کرے
بادشاہی نہ جاندی رہوے۔ ایس لئی اوس گرجا گھر بنوان دی منت من لئی۔ واپسی تے
اوہدا گھوڑا (Ittal) دے مقام تے بہہ گیا۔ اوس ایہنوں غبی اشارہ جان کے ایتھے عالی
شان محل بنادتا۔ جتھے سیاح تے آوندے ای آوندے نیں۔ بڑی تعداد وچ عیسائی
یا تری اپنی مذہبی عقیدت پاروں دی ایتھے دارخ کر دے نیں۔ میں ایتھے کھلوکے اپنی
مورت بنوان لگاتے لالہ لاہوری دی میرے نال آکھلوتا۔ میں لالے نوں موہنڈا مار کے
پچھے کیتا تے آکھیا "میں کلیاں ای مورت بنوں اے" لالہ ایہہ گل سن کے ناراض ہو
گیاتے نالے مہنا ماریو سوجے بے شک کیمرہ تے چوہرائی دا اے پر ایہدے وچ ریل
میری اے۔ مینوں مراثن تے چوہرائی دالطیفہ یاد آیا۔ جس چوہرائی نوں اپنالا چادتا تے
تحاں تھاں تے چوہرائی نوں پی آکھے "چوہرائیے لا چا ذرا سنجھاں کے بہو" پر لالے
ہوراں داغصہ دور کرن لئی ایڈے نکلے نکلے لطیفے کم نہیں سن دیندے۔ تھوڑی دیر پچھوں
مس کو آرڈینیٹ نے ساہنوں فیر چن چن کے اکٹھیاں کیتا تے بادشاہ Ludwing^ا دی
حیاتی بارے گلاں باتاں کر دی ہوتی اوہدے بناتے ہوئے اک محل ولے ہڑی...
بس سوہنیاں وادیاں، برف پوش کھیتاں تے درختاں نال پُر جنگلاں وچوں ہوندی ہوتی
تے جا پڑی۔ ایتھے آ کے مس کو آرڈینیٹ نے محل وکھاتی دالگ دتا تے

محل وچ آپ کے ساہنوں اک خوبصورت تے سوہنی ساری زنانی دے جو لے چاکیتا۔ جیہوئی آپے جہنی سوہنی انگریزی تے ترکی بولدی سی۔ اوں ساہنوں بڑے منجھے تے سو بنسنے لفظاں وچ انتظار کرن نوں آکھیا۔ کیوں جے اوہ پہلاں توں آتے ترک سیا جوان نوں بھگتا نا چاہندی سی... پر اسی ایڈے منجھے اکھراں دے عادی کدوں ساں۔ اساں اپنے منہ در محل ویکھنا شروع کر دتا۔ کھانے دا کمرہ، سونے دا کمرہ، بادشاہ نال میل ملاقات دا کمرہ، بہر بہر جاتے فن، ذوق، حسن تے تاریخ پتی بولدی سی... بادشاہ دی ورتن وچ آن والیاں ساریاں شیواں وچوں ساہنوں ہا تھی دند دا بنا یا فانوس بہتا چنگاں گا۔ کیوں جے ایہہ دند بر صغیر دے ہا تھی دا سی۔ ایتھے رکھیاں ساریاں قیمتی شیواں تے دیکھن آلیاں دے وچکار صرف اک رسی لکدی پتی سی۔ ایہناں نوں کے شوکیں وچ نہیں سی رکھیا گیا۔ خورے ایں لتی جے اس محل نوں صرف اوتحے دے ملازم ای وکھاندے سن۔ پر اساں ایہناں ملازم نوں تے کبھھ آن جان نہ دتا۔ اپنے آپ ای سارا محل ویکھ کے باہر نکل آتے۔ باہر آتے تے لائے ہوراں نوں چپ جی لگ گئی۔ میں پچھیا "لالہ خیر تے ہے جتنی تے نہیں لگدی پتی؟" کن نال منہ لا کے کہن لگا" جتنی لگن دا وکھ تے مک گیا اے" ...

پچھیا اوہ کیوں...؟ کہن لگا

"بس وچ بہر کے دسائیں گا"

ساڈی کھسر پھسر نوں عباسی سند اپیا سی۔ ہس کے کہن لگا" لائے آج بڑا اچا کم کیتا اے بادشاہ Ludwing دی کری تے بہر کے مورت بنوالی سو۔ میں ہس کے حیرت نال لائے کو لوں پچھیا پچی پچی...؟" لالہ ہس کے کہن لگا" چپ کر چپ محل دی حدود باہر نکل لین دے کوئی خنزیر پھرہ نہ لوے" میں آکھیا لالہ ایناں تہنوں پھرہ کے

کیہ کرنا ایں۔ پر سوچ جے کدی توں ایہہ کم بادشاہ دی حیاتی وچ کردوں تے فیر تیرا
خمر کیہ ہوندا" (لائے اپنا تکیہ کلام خنزیر درت کے آکھیا:

فیر کیہ ہونا سی اوں خنزیر نے ساہنؤں سارے خنزیر ان نوں پھانے لادینا سی"
ایہہ کوئی پہلی دار نہیں سی جے لالہ ہوراں اپنا تکیہ کلام ایڈی لایپروائی نال درتیا
ہوئے۔ بلکہ اوہ اکثر اوہنؤں فری سٹائل انداز وچ ای درتدے سن۔ اک دیپاڑے
سکول دی مسیت^۹ وچ نماز لتی گئے تے لائے ہوراں ساریاں دی واری داری منت کیتی
جے کوئی امام بننے تے نماز باجماعت پڑھ لتی جاوے۔ پر جدوں کوئی راضی نہ ہویا تے لائے
ہوراں تنگ آکے آکھیا "کوئی خنزیر جماعت کروائے دایا میں آپ ای کراواں ۰۰۰۔"
ہاٹل وچوں نکل کے لالہ جدوں نیازی دے گھر ول گیا تے اوتحے جا کے دباث
نمازاں پڑھن لگ پیا۔ چوہدری ہوراں پچھیا لالہ ایتھے آکے نمازاں پچھے کیوں پتے گیا ایں
لائے ہوراں جواب دتا۔

"یار اس خنزیر (نیازی دل اشارہ کر کے) نوں دی تے کجھ دناءے جے اسی
ایویں کھویں نہیں بڑے پاک بازلوک آس" (لائے ہوراں نوں بڑا مشخ سی جے اوہ جرمی دالاں چاول تے مھالے تھوڑے لے
کے آتے نیں۔ میں اک دیپاڑے لائے ہوراں نوں آکھیا
"لالہ جی تھی سیانے پیانے بندے ساق تھی کیوں یورپ آن دیلے اینے تھوڑے
مھالے آؤندے، ساہنؤں تے اونج ای تھربہ کوئی نیس سی یورپ آن جان ۰۰۰۔"
جواب وچ کہن لگے

"یار تینوں پتے اے میں بال بچے دار آدمی آں ایہناں خنزیر ان نوں دی وقت دینا
سی، خریداری دی کرنی سی۔ وقت بہت ای تھوڑا سی اوہ تے اللہ خوش رکھے تیری

بجھے جائی نوں اوس ای سارا کجھ کیتا اے۔ اوس تے مینوں آن دیلے ٹکر پکان داول وی
دیا سی۔ چون بہشن قسم دی زنانی اے...“

میں مخولاً آکھیا:

”الله جاپدا اے باور پھی خانے دا سارا کم بھر جائی تیرے کو لوں ای کرواندی اے۔
بے ٹکر نہیں پکواندی تے فیر بھانڈے ضرور دھواندی ہونی ایں...“

لائے نوں غصہ آگیا تے قسم چک کے کہن لگا ”کس خنزیر نے اج تک ٹکر پکایا
اے ہاں نکیاں دے پوتھے ضرور دھوندار ہیاں واں...“

لائے دے تکیہ کلام دی اک ہور گل ایہہ بے اساں ساریاں دا اس ٹریننگ توں
فارغ ہو کے حج کرن دا ارادہ سی ((جیہذا ذکر اگے آؤے دا) میں کدی کدی لائے کو لوں
مححمد اساں

”الله تیرا دل کیہ آکھدا اے، ساڑے درگے گنہگاراں نوں رب اپنے گھر بلاوے
واں“

الله سینے تے ہتھ مار کے آکھدا ”چھڈ یار کیہ گل کرنا ایں...“ کتی جاندے نے اسی
خنزیر کیوں نہ جاؤں دے...“

میں حج دے دو جے امیدواراں نوں آکھیا جے دیکھو لالہ کیہ گل کردا اے تے الله
پریشان ہو کے کہن لگا ”بکواس نہ کر خنزیرا میں کدوں کے خنزیر نوں خنزیر آکھیا
اے...“

لائے ہوراں دے تکیہ کلام دیاں بڑیاں گلاں نیں پر آخری گل کر کے تے
مکانے آں۔ اک دیہاڑے سکولوں باہر نسل کے اسی لائے ہوراں دے انتظار وچ
کھلوتے ساں کیوں جے اساں مس باوریہ دا مجسمہ دیکھن جانا سی۔ جدوں بڑی دیر تیک

لے ہو ری باہر نہ آتے تے چوہدری ہوراں مینوں اوہناں دا پتہ کرن لئی سکول دے اندر ٹو ریا۔

میں سکول اندر گیا تے کیہ تکلیا جے لے ہو راں دارنگ فق ہو یا اے۔ تے اپنے آپ نوں گاہلاں پتے کڈھدے نیں میں جاتا جے لے ہو راں نوں مس غبی نے کجھ آکھیا اے جنہوں اوہ ہر دیلے اپنے توں متأثر کرن وچ لگے رہندے سن۔ میں لے ہو راں کو لوں پچھیا: "لالہ خیر تے ہے؟ اسی سارے تے بڑی دیر دا باہر تیرا انتظار پتے کرنے آں..."

لے ہو راں آکھیا "کجھ نہیں یار ہونا کیہ اے، میں خنزیر نے تیری بھر جائی نوں ٹیلی فون تے مجھ تے جان دی صلح ماری اے تے اوہ سچ مجھ تیار ہو پئی اے" میں آکھیا اللہ "خیر سلا اے فیر کیہ ہو گیا اے، صلح تے توں ماری اے تے تاں ای اوہ تیار ہوئی اے ناں..."

"کس خنزیر پھی صلح ماری اے یار۔ میں تے سب ڈائیلگ بازی کیتی سی اوہ سچ مجھ تیار ہو پئی اے نکنے بچے نے یار... نالے کے آؤے تاں مصیبت جھڈ کے آؤے تے مصیبت ۱۰۰۰!"

یورپ ٹھنڈا اے تے سردیاں وچ تے بہتا ای ٹھنڈا ہوندا اے۔ اسی ایتھے جنوری وچ آتے ساں تے اپریل دے آخر تک رہنا سی۔ ساڑی بد قسمتی بچے ساڑے ہوندیاں ایتھے دی ہر قابل دید شے برفان دے غلافاں وچ ای چھپی رہی... بلا شک ساڑیاں نظران پتھر پاڑسن پر ننگا یورپ تکن دی آس دل وچ ای رہ گئی۔ جد کدی انگلش پارک^۱ گئے جتھے گورے گوریاں لکوں، گلوں لاه کے تے دھپ نال نہاندے نیں۔ ساڑے جاندیاں اپڑدیاں دھپ پدلاں اوہلے ہو جاندی... اوتھوں نکلے تے

^{۱۱} "رُگتے۔ نہان آئے تالب دے کنڈھے بہر کے ایتحے گوریاں
تیر دیاں تے گورے تیر دے پئے سن، جھٹ پچھوں چوہدری صاحب کہن لگے "انجھ چلنے^{Olympia zyntrium}
کدھے روزہ وقتون پہلاں نہ کھل جاتے"

او تھوں انٹھے تے جامنارے چڑھے۔ ۸۰ میٹر اچے مینار تے جا کے ہر شے پیراں
^{۱۲} BMW دی پہاڑ جڈی عمارت دی پیرستے آگئی۔ انج دی جد کوئی
بندہ اپھی تھاں تے ٹڑ جاتے ہر شے پیراں یہھ ای نظر آوندی اے اچائی بھاویں علم
دی ہووے بھاویں دولت دی، نظر دی ہووے بھاویں عقل دی، عشق دی ہووے تے
بھاویں حسن دی، ہاں جے کر ظرف وڈا ہوتے تے فیر اجھی صور تحال خورے نہ ای
ہووے ۰۰۰۰ ایس مینارے اتے اک ریسٹوران دی اے، لفت توں ہرہ کے اسی دو پیر
ای چلے ساں جے اک مائی ساڑے پچھے پے گئی۔ اوہ جرمن وج کجھ آکھدی سی چہیدا
مطلوب ساڑی گو چڑی ایہہ لگدا اسی جیوں آکھدی ہوتے
گرم گرم سوسے جے
کوک جے۔ کافی جے

آ جاؤ باق جی۔ میوے جرمن دے
آؤ چکھ کے تے دیکھو ۰۰۰۰ آ جاؤ کجھ کھاپی لوو۔

پر چوہدری ہوراں اوہدیاں گلاں دا مطلب "دے جا سخیا زاہ خدا تیرا اللہ ای بوٹا
لاتے دا" جان کے اوں توں معافی منگی۔

"مائی معاف کر ۰۰۰ مائی اسی روزے نال آں، سینگ نہ کر..."

میں چوہدری ہوراں نوں دیسا جے ایہہ مائی دو آبے دی جھٹی نہیں جرمن دی میم
اے، ایہدے نال پنجابی نہ بولو۔ انگریزی وج گل کرو ۰۰۰ چوہدری ہوراں اوہدے اگے

ہتھ جوڑ دتے ایہہ دیکھ کے اوہ انج سہی جیویں آکھدی ہوتے "پلے نہیں بے دھیلا تے کر دے او میلا میلا" میونخ دے ^{۱۳} Botanical گارڈن وی اسماں جھاتی پائی ایتھے وی دنیا چہان دے بوٹے دیکھے کجھ شگے تے کجھ لحافاں اندر پر جیہڑی رونق اسی دیکھن جاندے ساں اوہ ساہنؤں نہ لمحی ۰۰۰۰۰ اسی جدوں تیک رہے ہر شے غلافاں، بساں تے برفاں اولے ای رہی۔

آخر عجائب گھراں نوں تکن تے لک بن لیا۔ ایہہ دی کوئی تھوڑے جتنے نہیں سن اس شہر اندر پورے ۲۰ سن۔ دنیا دا سب توں وڈا فنی عجائب گھر (Dutch National Museum) ^{۱۴} ساری دیہاڑی لاکے دیکھیا تے پتھے لگا جے ایہنؤں تکن لتی تے دن نہیں مہینے چاہی دے نیں۔ ایہنؤں دیکھ کے اندازہ ہوندا اے بے فن تے ہزروں سر پرستی کرن والیاں قواں ای ترقی کر دیاں نیں۔ ساؤںے دانگن اپنی زبان بھل کے تے انگریزی نوں چھامارن والیاں دا حال ہمیشہ مندا ای رہیا اے تے مندا ای رہنا اے۔ ٹیکنیکل تے فنی محکمیاں دا انگریزی دان سیکر ڈی انج ای اے جیوں کھلکھڑیاں دا راکھا گدڑ ہوتے۔ ^{۱۵} MAN and Nature ناں دا دوجا عجائب گھر دی ویکھن والی شنے اے عجائب گھر دیاں ٹکڑاں توں تنگ آ کے اسی محل دیکھنے شروع کر دتے جیہڑے ^{۱۶} Koingploz تے سن۔

ایہناں محلات نوں دیکھن لتی (جتھے بادشاہوں دیاں منجیاں بستہ تے میز کر سیاں، بھانڈے ٹینڈے، سیر گاہوں، شکار گاہوں ہر شے جرمناں سنبھال کے رکھتی اے، بڑی خلقت آؤندی اے، بندہ حیران ہوندا اے پتی اس سوہنی سالوںی خلقت نوں دیکھے یا بادشاہ دیاں ایہناں چپ چپتیاں، عالی شان حویلیاں دے دہیں سنے۔

خیر پر دیسیاں دا دیکھن دی تے تے کوئی دیکھن نہیں ہوندا ناے دیلا کے نوں کجھ

ویکھن ای کہ دیندا اے۔ گل کدھروں دی کدھر نکل گتی۔ اسی تے مس کو آرڈینینگر نال ساں اوں Ludwing دے محل توں باہر نکل کے اک داری فیر ساڑی گنتی کیتی، سارے نفر پورے سن، بلکہ اک وچ "نفری" دی سی۔ ایپھ بآپرداہ باوقار خوش باش تے خوش اطوار مصری خاتون کی جیہدا ناں عزا مصطفیٰ سی۔ اس تنگ منگی دنیا وچ اوہدا بآپرداہ تے باحجاب ہونا ای ساڑے لئی بڑی نویکلی گل سی۔ جتنے ملدی بڑے خلوص نال سلام دعا کردی۔ میں چوہدری ہوراں نوں اوہدے نال اک بیٹھ کرن لئی آکھیا۔ پر لائے لاہوری دی سر دیلے دی د علیکم سلام توں تنگ آکے اوں ساہنوں سلام کرنا ای جھڈ دتا۔"

توں کڈ کے مس کو آرڈینینگر ساہنوں Oberommergeu Lindha دے علاقے دل لے گتی۔ جھوں دی آبادی نوں ۱۶۲۳ وچ طاعون نے آن پکڑیا سی۔ اوتحے دیاں وسیکاں منت میں جے کراو بچ گئے تے ایتھے میلا لو ان دے۔ ایپھ جگہ اپنے میلے تے لکڑی دیاں شیواں پاروں بڑی مشہور اے۔ ایتھوں اگے لے جا کے مس کو آرڈینینگر ساہنوں Ottobeuren Rotteeburch دید گرجے دی دے جیہڑے فن تعمیر دے انمول نمونے سن۔ وچ آکھیا اے تے باہر دے سارے گرجے ای بندے دی مذہب تے دین نال عشق پریت دی پرانی ریت نوں یاد کر اندازے نیں۔ نا لے باہمہ کڈھ کے آحمدے نظری آؤندے نیں جے انسانی وسیب تے رہتل وچ جناں مذہب دا حصہ اے ایتھاں کے ہوری شئے دا نہیں۔ ایتھے ہر نویں پرانے شہر دی پچھان اوتحے دیاں گرجیاں نال ای اے... واپسی تے مس کو آرڈینینگر نے بھٹی صاحب دی دتی ہوتی ریل بس وچ لوادتی تے اسی عابدہ پروین دی مٹھی تے مستانی واز نوں سندے تے سڑک دے آئے دوائے برف نال چھپیاں زیناں وچ گھا کوٹھیاں (Hayhouse) نوں تکدے ہوئے واپس آ گئے۔

پیر پیراں حضرت میراں
 نام جنہاں تے ٹیاں زنجیراں
 میں باندی شاہ حیدر دی
 میں گولی شاہ حیدر دی
 اک اللہ کولوں میں ڈردی
 اک مولا کولوں میں ڈردی

کُتے جہد نہ کوہ

سادا مشاہدہ کدی وی ایڈا ترکھاتے بھروں نہیں سی جد ایپہ ایتھے آکے ہو گیا سی
نظر ان ملواراں جیسا تے نین تیراں در گے... نظر جھے پیندی او تھے ای بہ
رہندی۔ ایتھے ہر شئے (جاندار تے بے جان) نوں پا گلاں دانگن بٹ بٹ تکدے تے
لوکاں دا پاسا بندے، سادوی اکھ نے آج تک ایڈی صفائی سحرانی خوبصورتی تے سو ہنی
رہتل بہتل تے کدی تکلی نہیں سی۔ اس پاروں جد تکلی تے فیر تکدے ای رہ گئے...
ایڈی اپیچ نال تکن دے با وجود ساہنوں اصل حال حقیقت دا پتہ نہ لگا۔

خان ہوراں بدھے بڑھیاں تک آاعلان کیتا جے ایتھے ۲۰ فی صدی زنانیاں منہ
مندیاں نے تے بعد وچ لاہر ہوتی جے اوہ منہ من زنانیاں اصل وچ مرد ای سن پر
جاپدے زنانیاں در گے سن۔ ساڈے خیال مطابق وی، رج وڑے بندے ایتھے گت
کر دے، تے کن وچ کو کے پاندے سن۔ لالہ لاہوری ہوراں نوں ۵۰ فی صد زنانیاں پائی
جیں وچ نظری آئیاں، اوہ ایپہ جیں کتھوں، کتھوں پھاڑ دیاں سن، ایپہ گل دس آہلی
نہیں... چوہدری ہوراں دی پر کھ پر چول ایپہ آنکھی سی جے کالا چست پاجامہ پان
والے، تے والیاں ست خصماں ہوندیاں نہیں۔ اسی کتنی واری جنہاں نوں پلاسٹک دے
بت جان کے گوریا اوہ بچ مج دے بندے یا بندیاں نکل آئیاں۔ اہناں بھلکیاں دا ذکر
جد محمود شاہ ہوراں نال کیتا تے اوہ ہتفہ مار کے ہے تے نالے مت دتی
”اوہ کا کا کسی بھلکھے وچ نہ رہیو... ایپہ یورپ اے، یورپ ایتھے کون کیہ اے،

ستھن لاهوں بننا پتہ نہیں جے لگدا۔ ایہہ اپنے موسم وانگوں ای بے استبارا اے... ”

خیر اسائ تے کے دی ستھن کیہ لافی سی، ایتھے پولس آلیاں ساڈی تنھی ضرور لاه سڑی، ہویا ان خ پتی ساڈے اک سنگی نوں تنھی کرتے نال کجھ چوکھا ای پیار سی۔ تے اوہ ایہنوں کے دیلے دی اپنے توں جدا نہیں سی کردا۔ پتلون دے تھلے دی تنھی پاتی رکھدا سی۔ اک دیہاڑے پتلون دی کھلی زنجیر (zip) دیکھ کے مالا مار چھڑا پی باہر نکل آیا۔ فیر کیہ ہونا سی پولسیں آلیاں دی نظر پتے گئی اوہناں آستھن ہوا تی۔ دیکھ تک کے تسلی کیتی تے ساڈی جان چھٹی پر حیران بڑے ہوتے جے ایہہ کیہ جیہا اندر دہراۓ۔

اسی سمجھدے ساں جے ساڈی پولس ای بھیری اے پر دنیا تے ہر جاتے کجھ لوکاں دی نفیات اکو جیسی اے۔ جنہاں وچ پولس توں علاوہ فوجی، سرکاری ملازم، فیکٹری دامزدor، بچہ، ماپے، سکول جان آلے منڈے، بدھے ایس طرحان کئی ہور طبقے تے کئی ہور جذبے ایجھے نے جیہڑے دنیادے ہر کونے تے ہر ہر تھاں تے اکو جئے نہیں۔ ایہناں دی سانجھ دمدی اے جے ایہہ مخلوق اکورب دی بنائی اے تے ایہہ بندہ دی صرف تے صرف بندہ ای اے۔ ایہہ کالا، چٹا، تے مغربی مشرقی دی ونڈ عارضی تے آپ بنائی ونڈاے... ”

ایتھے دی پولس نوں پتہ نہیں جے پاکستانیاں بارے خاص ہداشتاں نے کیوں جے ایہہ ساہنوں تھاں تھاں تے کھلوا ہندے تے پاسپورٹ دیکھ کے تفتیش کر دے۔ اک دیہاڑے ۱۰ منٹ دیے اندر اندر پولسیں آلیاں ساڈی ٹنخ داری پھولا پھالی کیتی۔

ساڈے نال ایہہ سلوک دیکھ کے اک ماتی ساہنوں بچان آگئی۔ اوس پولسیں آلیاں نوں بہتیری توئے لعنت کیتی۔ ایس اوپری ماتی دی ساڈے نال ہمدردی ماواں ماںیاں درگی سی جیہڑی ساہنوں کدی نہیں بھلنی۔

پوسیں دا سلوک بھاویں جس طرح داوی سی۔ ساڑا تنبھی کرتے دا ورگ لتخانہ...
 جدوں دل کردا جے گورے گوریاں دی ساہنونوں دیکھن تے اسی تنبھی کرتا پا کے
 میونخ وچ انج پھردے جیویں دیاہ والے گھرنین پھر دی اے۔ گورے گوریاں ساہنون
 لک پچھپ تکدے تے ہمدے۔ اوہناں دے کتے بڑی جرات نال بھونکدے۔ ترک
 ساہنون مسلمان جان کے سلام علیکم کردا۔ وا علیکم توں بعد اوہناں دی پنجابی تے
 ساڑی ترکی مک جاندی۔ اک دیہاریے اک شرابی^۱ دی نظر ساڑے تنبھی کرتے تے
 اجسی پتی جے اوس سلام، سلام دی ڈنڈ پا دتی۔ ساڑا دل تے کیتا جے اسی اگوں زندہ باد
 زندہ باد دا نعرہ ماریتے پر پر دیں جان کے چپ کر رہے
 اوس ساڑے کولوں پچھیا

Turkey Turkey

اساں جواب دتا

No Paky Paky

ایہہ سن کے اوس ساہنون گلے نال لایا تے کہن لگا

I love Pakistan

I love your country

You are black I am white

(میں پاکستان نال محبت کرناں داں، تے نالے تھاڑے ملک نال دی، تی کا لے
 او تے اسی چٹے آں)

So what give me a hand

(فیر کیہ ہو یا پتھر ملاو)

اوہ تے ساڑے نال ہتھ ملا کے ڈولڈا ہویا ٹرگیا پر ساہنوں سوچن تے مجبور کر گیا
جے اسلام کس چیز دا ناں اے تنہی کرتے دا ۰۰۰ یا
ٹنڈتے دا ٹھی دا ۰۰۰ یا فیر ٹوپی تے تسبی دا ۰۰۰ سلام دی لاصاری تے سارے
علم سلام وچ بے نوریاں نوں وی دسدی اے پر یورپ دیاں مسیتاں وچ جا کے وی
ملاں نے مسلمانوں کافر بناون والی عادت چھڈی نہیں۔ ایتھے دیاں مسیتاں وی رب
دا گھر گھٹ تے ایرانی، مصری، ترکی، سنی، وہابی، شیعہ دا ناں تے پچھان بہتار کھدیاں
نہیں۔ مغرب والے اس ونڈ دا بڑا فائدہ چکدے نہیں تے اوہنान دے ریڈیو، ٹی وی ہر ہر
ویلے مسلمانوں وحشی، ضدی، جانگلی تے خون خرابہ کرن والی مخلوق دے طور تے
نشر کر دے رہندے نہیں۔ اسلام نال تے مغرب دی لاگت بازی مشہور تے فطری جسی
اے پر اوہنائی وچ کجھ اجیہاں صفتاں ضرور نے جنہاں دی وڈیاں کیتیوں بنائیاں چارہ
نہیں۔ اوہنائی دی محنت، امانت داری، سچائی، علم دوستی، علم پرستی، تحقیق، قانون دی
پاسداری، صفائی سترھاتی تے انساناں دے آرام سکون دا خیال رکھن دی عادت ساڑے
نالوں ڈھیر ساری ودھ اے۔ اس ایتھے کے نوں گذی دا ہارن وجہندیاں نہیں سنیا،
گذیاں والے راہ گیراں نوں بڑے احترام نال راہ دیندے نہیں۔ دفتری اوقات وچ
زمین دوزریلوے اسٹیشناءں تے بڑی بھیرٹ ہوندی اے پر مجال اے جے کوئی کے نوں
دھکا مارے۔ جد کدی ماریا اسائی ماریا ۰۰۰ ایتھے جنیاں دا زنا نیاں نوں مکنا تے گھورنا
منع ایں۔ پر راہ لگدیاں اک دو جے نوں چھنے چھنے دی عام آزادی اے۔ ایتھے ہر کے
نوں ہر کے تے انتبار اے۔ تاؤ تھیکہ اوہ اس نوں گناہ دیوے۔ ایتھے ہر کم ای مشیناں
کر دیاں نہیں ۰۰۰ ہر کوئی پڑھا لکھیا اے، کتاب خانیاں دی وی بھرمار اے ۰۰۰ تحقیق
کرن آئے ادارے تھاں تھاں تے نیں ۰۰۰ اپنی تاریخ تے وراثت نوں سنبھال

کے رکھن دا ول کوئی ایہناں کولوں سکھے۔ جانوراں نال پیار تے محبت دی رسم دی بڑی پکی تے پیدی اے۔ ایتھے ہر کتے نال اک زنانی تے ہر زنانی نال اک کتا ہوندا اے۔

سیانیاں کولوں سنیا اے جے ایتھے (نیانے) گھٹ تے کتے بہتے جمدے نیں۔ کتیاں توں علاوہ لوکی چوہے دی پالدے نیں کیوں جے ایہناں دا خرچہ گھٹ تے تخرہ بہتا ہوندا اے۔ جانوراں نال بندیاں نالوں چوکھا پیار کرن دی وجہ کر کے بندیاں وچ دی جانوراں درگیاں کئی صفتاں آ گئیں نیں اک دیہاڑے ملتا نیکر خبر دتی جے اوس اک زنانی نوں بھرے بازار کھلو کے مو تر دیاں تکلیا اے۔ اس اس گل نوں کوڑتے گپ جان کے اوہدی کھج مری تے اوس ہرل تے صدیقی صاحب جتنے نمازی تے تقوی آ لے دو شریعتی گواہ پیش کر دتے۔ فیر تے اس دی اوہدا پیان اوہدے اکھراں وچ لکھ کے ہمیش لئی تاریخ دے حوالے چاکیتا۔

"میں اج عجب تماشا ڈھنا۔ میں اک زنانی کھلو کے مُتریندی ڈھنی" ملتا نیکر ۱۵، فروری

۱۹۹۵ء

مغرب وچ جنسی آزادی دی خبر ہن کوئی خبر نہیں رہ گئی۔ ایتھے فلمان وچ تے تیں دی وچ عورت نوں ننگیاں پنگیاں دیکھ کے لگدا اے جے سارا یورپ ای جنس دا ماریا اے۔ پر حقیقت وچ چنگیاں لئی چنگ تے لفنجیاں لئی لفنج ہر جگہ ای اے۔ ایتھے کچھ دوچیاں تھاواں نالوں بہتا پایا جاندا اے۔ بقول خان ہوراں دے:

"جب ان کو دیکھو تو ایسے خوبصورت ہیں ۰۰۰۰۰ ایسے خوبصورت ہیں کہ کھانے کو دل کرتا ہے۔ پر جب سوچو تو ایسے حرامی بد مزہ اور گندے ہیں کہ گھن آتی ہے..."

ایہہ یورپ دے سوہنے پن تے جنسی^۱ بے راہ روی تے خان ہوراں دا تبصرہ سی۔ پچھی گل ایہہ جے ایس رنگ نوں دیکھ کے یورپ والیاں نوں ایہہ مہنا مارن تے دل

کرداے

ایہہ دنیا بنا کے گھمنڈ ایدا

چھے ڈپ کے مرن نوں جی کردا

یورپ آپ تے سن پتراس سن ڈالیاں سوہنا ہے ای اے پہ ایہناں دے

گورستاناں دی خوبصورتی نوں ویکھ کے تے اپنے آپ ای مرن نوں جی پیا کرداۓ۔

قبرستاناں وج بندے تے بندے کتے وی^{۱۹} سرہانے پھل موئیا اوگائے سنتے نیں۔

ایہہ گل تے ساہنوں بعدوں پتہ لگی جے ایتھے کتیاں لئی قبرستان ای نہیں سہ شے ای

صاف ستھرے تے بندیاں درگی اے۔ کیہ سوتمنگ پول، کیہ ناتی، کیہ ڈاکڑ تے کیہ

درزی، کیہ مسخیاں تے کیہ بستے، مکدی گل ایہہ جے

کُتے جہد نہ کوہ

علمیں بس کریں اور یار

مشاهدہ کرن لئی ساڑے کوں ہفتہ، اتوار توں علاوہ جمعے دا آدھا دن وی ہوندا اسی۔ اسی آدھی چھٹی ساری کر لیندے ساں تے سدھا "بروڈل مل" دی میت وچ جا کھلوندے۔ جے کرڈھپ نکلی ہوندی تے اوتحوں نکل کے سدھا نگاش گارڈن ٹر جاندے ۰۰۰ ہفتہ اتوار توں علاوہ ساڑے تن ہمینے کلاس روم وچ ای گزرے۔ تے ایتھے بہہ کے اسی اک دو جے دا مشاہدہ کر دے رہے ہے ۰۰۰ ایتھے امتحان کتاب ویکھ کے دتا جاندا اے۔ پہلے امتحان وچوں تے سوائے ہرل تے صدیقی صاحب سارے ای فیل ہو گئے۔ دو جے ٹیسٹ وچوں لالہ لاہوری نے اک دو جے کولوں پچھ پچھا کے سب توں ودھ نمبر لے لے۔

ایتھے امتحان توں پہلاں چوہری ہوراں نوں وی دھیان نال پڑھن داشوق ہویا۔ چوہری ہوراں دی اس چتنا نوں تکدیاں ہویاں لالہ اوہناں نوں چھیرن واسطے کلاس وچ انج Yes Sir یس سر کردا جیویں سب توں ودھ سمجھ ایہنوں آؤندی پی اے ۰۰۰ ماسٹر انال سوال جواب کر دیاں ملتانیکر دی وی اکثر انگریزی پھس جاندی تے ہرل صاحب اوہدے ترجمان بن جاندے۔ ملتانیکر سرا نیکی وچ اوہناں نوں اپنی گل سمجھاندا تے اوہ انگریزی وچ ماسٹر کولوں اوہدا جواب منگدے۔ میں اک دیہاڑے لالہ ہوراں دے کے سوال تے آکھیا "لالہ اکوالف ترے در کار" ماسٹر نے بھٹی صاحب نوں پچھیا ایہہ کیہ آکھدا اے۔ بھٹی صاحب کہن لگے "ایہہ پنجابی بولدے نے تے میں سندھی آں

میںوں پتے نہیں لگدا ایہہ کیہ آکھدے نہیں ۰۰۰۔

ایہہ گل سن کے ماسٹر ہوری کہن لگے ساڑے ایتھے دی پہاڑاں تے رہن والے "جانگلی" جیہڑی "ڈچ" بولدے نیں پڑھے لکھے شہریاں نوں سمجھ نہیں آؤندی ۰۰۰۔ ماسٹر ہوراں دے ایس مہنے توں بعد دی اس اس کلاس وچ پنجابی بولنی نہیں سی جحمدی۔ اک ہفتہ ساہنوں اک الھڑتے پٹولہ جتی پر انگریزی اُستانی نے دی پڑھایا۔ او گل گل تے مُحمدی Do you follow me تے لالے ہوری آکھدے "او جی اُسی تے تہاڑے توں صدقے داری پتے جانے آں، ٹسی Follow دی گل کر دے او۔ بس ٹسی بولدے رہو تے اسی سندے رہیے۔ ٹسی کھلو تے رہو تے اسی بیٹھے رہیے "پر اوں لالے دی ایہہ پڑ پڑ سنی نہیں۔ او پڑھاندی تے ایدھا چنگا نہیں سی پر شکل دے ٹھل تے ڈنگ چاگتی۔ اس پوری ٹریننگ وچ اک کوہجا جیہا بابادی ساہنوں پڑھان آیا۔ اوہدے پڑھان دا طریقہ ایدھا چنگا تے نہیں سی پر اوں مضمون وچ اسی دی چوکھے جاہل واقع ہوتے سار جس پاروں ساہنوں اُکا سمجھ نہیں سی آؤندی۔ ایس ساہنوں دو ہفتے پڑھانا سی۔ اس بابے دے سبق وچ لالہ میںوں کہن لگا "او تے کا کاجے اگلے ہفتے دی ایس بابے ساہنوں سبق دتا تے اللہ دی سوں میں پا گل ہو جاواں دا" لالے دی ایہہ گل سون کے ساری کلاس ہیں پتی تے ماسٹر ہوری چوہدری کولوں پچھن لگ پتے ایہہ کیہ کہندا اے؟۔ چوہدری ہوراں جواب دتا "ایہہ آکھد اے ماسٹر ہوراں کول ٹائیاں بڑیاں نے روز بدل کے آؤندے نیں میں اہناں کولوں کجھ منگ لینیاں نیں" ماسٹر ہوری خوش ہو گئے تے کہن لگے ایہہ میری بیوی نے خریدیاں نیں ۰۰۰ میں نہیں دینیاں ۰۰۰۔

ایس طرح دی کوئی کچھ اک ہوری ماسٹر دے سبق وچ ماری تے اوہ ناراض ہو گیا تے کہن لگا جے ٹسی انگریزی وچ گل نہیں کرنی تے میں ڈچ وچ سبق دینا شروع کر دیوں

گا۔

ہر سین توں بعد ما سڑوے بارے طالب علم اپنی رائے دیندا ہی۔ پر اسی خلوص
دے مارے، ما سڑاں توں باپ دی جاتے سمجھن والے لوک ساں اساں ہر اک توں چنگا
ای آکھیا۔ اک دیہاڑے بھٹی صاحب نے کافی بریک (Coffee Brck) وج اپنی
سندھی دی نظم سنائی تے ساڈی شاعری توں دی جاگ لگ گئی۔ فیرتے ہر کافی بریک
وج کوئی نہ کوئی تازہ کلام سامنے آ جاندا ۰۰۰ کجھ تھی دی سُن لوو۔

سنگی ساتھی چپ نے مارے
چپ نے مارے درداں مارے
تاہنگ سجن دی یاد وطن دی
رو رو آوے جند کرلاوے
سیئے بل تے پتھر دیدے
پھرن میونخ چپ پچیتے
لفتحانزا جد آسمانی چڑھا اے
دل ملتانیکر وا کروا اے
جد کدی ایہہ وطن دل جاوے
ماں نکیاں دی چک لے آوے
مہل سائیں وا رن نہ کن اے
فیر دی مونجا اوہا من اے
صدیقی دی تے گل کی کرنی
مقدار پیٹ سر ٹوپی دھرنی

چوی گھنٹے مت اے رہندا
 کے نوں شہدا کج نہیں کہندا
 بھٹی یار وی ساڑا ملنج اے
 میماں کولوں ڈاہڈا تنگ اے
 عباسی داتے تپ نہیں لہندا
 نت میدیکل ستر رہندا
 خان ہوراں نوں پریوار نہیں بحدا
 نکا دسدا اے ویہڑے ڑدا
 کیہ دیئے کیوں لنگھدی اے
 دھپ وی سہکویں لبھدی اے
 وج پردیساں ڈاہڈے رلے
 اسی تے جمن آ کے بھلے



ساڑی روح نہ ساتھوں کھس ماہی
 ساڑی پل پل وج نہ دس ماہی
 ساڑا جرم قصور تے دس ماہی
 ساڑی ہو گئی اے ہن بس ماہی



کیہ پچھنا ایں حال یورپ دا
کجھ چنگا اے کجھ مندا اے
ناری دے لک چڑی اے
مرد تے تنگم ننگا اے



اصلی کوک دی بحدا اے
جھلی جوس دی پینے آں
فیر دی بھکھے دے بھکھے آں
نہ بھینے آں نہ مرنے آں



واہ واہ وسیب اے یورپ دا
نہ چاچیاں نیں نہ تاسیاں نیں
سادے ورگے لوکاں دیاں
ایہہ دقیانوی پھاتیاں نیں
جواناں دی تے گل کیہ کرنی
ڈاہڈیاں سوہنیاں ماسیاں نیں
جاپ دا اے رب سائیں
وسہلیاں بہر بناسیاں نیں

○

نہ تکدی اے نہ ہسdi اے
 من وچ غیر دے وسdi اے
 ایہہ بانکی نار میونخ دی
 کیوں دل میرا پئی کھسdi اے

○

بے تنگی کرتے پا کے تے
 پھریتے میونخ آ کے تے
 سب سنگی ساتھی آحمدے نیں
 توں فیر اج کپڑے پالنے نے
 یورپ دا آک مزاج اے یار
 سب اپنا ریت رواج اے یار
 بے بے بے جین پواندی اے
 فیر موت ای آن لواندی اے
 کیوں پاؤں جین توں لاهنا ایں
 کیوں موت نوں پیا بلانا ایں



حن دی عجب بہار اے یار میونخ وچ
 یو بان دی مارو مار اے یار میونخ وچ
 کالیاں دی تے دل والیاں دی
 ڈاہڈی مونج بہار اے یار میونخ وچ



نال مرے کوئی چلے

میونخ دیاں سڑکاں، گلیاں، زمین دوزریلوے اسٹیشن، شاپنگ سنٹرال، محلات، یونیورسٹیاں تے محابت گھراں نوں تک تک کے آسی بڑی چھیتی اک گئے تے دو جے شہر، ملک تے گراں تکن داشوق ہویا۔ ۰۰۰ چودھری صاحب نے انگلینڈ جا کے عید کرن دی صلاح دتی تے میں اوہناں دے پچھے پے گیا۔ اک دیہاری اسی میونخ توں "دوزل دوف ول" ٹرپے تاں جے او تھوں انگلینڈ دا ویزا لے آئیے۔ نیازی صاحب نے ساہنوں اپنے والوں سٹاٹکٹ لے کے دتا۔ پر اوہ ساہنوں بڑا مہنگا پیا۔ میونخ توں "ورزبرگ" تک تے ساہنوں کے کجھ نہ آکھیا۔ پر جدوں ورزبرگ توں فریئنکفرٹ دی گڈی وچ بیٹھے تے اوہدے بڑھے گارڈ نے ساڑے کولوں ۱۵۰ مارک ہور منگ لئے۔ اساں پیسے دین توں پہلاں اوہدے نال بہتیری توں توں میں کیتی۔ اوہدی انگریزی کمزور سی تے اوس ساڑے نال گل بات کرن لئی گڈی چوں ڈھونڈ کے اک گندل درگی المڑ کڑی توں پھر آؤندی۔ جسی تھوڑی لمح نال بڑی سوہنی انگریزی وچ ساہنوں ساڑا جرم دسیا جے ساڑاٹکٹ صحیح نہیں۔ میں چودھری ہوراں نوں آکھمار کے آکھیا کہ اس کڑی توں آکھے "جا ایہہ پیسے تری جھی توں وارے، ورنہ اس کو ہجے باجے نگارڈی کیہے مجال سی کہ ساڑے کولوں پیسے لے لیندا۔" پر چودھری ہوراں مینوں جھڑک دتاتے جدباۓ گارڈ نے پولس آگے چاڑن دی دھمکی دتی، چپ کر کے پیسے دے کے رسیدے لئی تے نالے مینوں تسلی دے رنگ وچ کہن لگے:

"ایسے پیساں وچ جرمی تکنا کوئی مہنگا نہیں۔ کیوں جے اس ایس ٹکٹ اُتے جرمی دے چجھوے اپھرنے نیں"۔

تحوڑی دیر پچھوں اسی صوبہ "بائز" وچوں نکل کے صوبہ "ھسن" (Hessen) دے صدر مقام فرینکفرٹ^{۲۱} آپ گئے ۰۰۰۰۰ ایہہ شہر بنگ تے شیتر مارکیٹ دے پاروں بڑا شہر اے نالے یورپ دا سب توں وڈا ہوائی اڈاوی ایتھے دے۔ ایتھے اس مقصود الحسن شاہ صاحب دے ڈیرے تے رات گزاری۔ یورپ جتھے گیٹ رومن دا تصور دی ہن مکدا جاندالے اوتحے شاہ صاحب ڈیرے دار نہیں تے ہر آن جان والے یار سنگی دے رہن سہن تے کھان پین دا بندوبست ڈاہڈے خلوص تے پیار نال کر دے نیں۔ سادھی آؤ بھگت تے اوہناں کجھ ایڈی اپچچ نال کیتی جے ساہنوں ساری رات نیندرای نہ آتی۔

ساہنوں اوہناں سون لئی اپنا Bed Room دے دتاتے آپے دوئے جی صوفیاں اُتے بیٹھ وچ سوں رہے۔ شاہ صاحب آپ تے خلوص تے وفادے بندے ہے ای سن پر اوہناں دی جرم بیوی دی اوہناں نالوں گھٹ نہیں۔ میں جدوں ٹیلی فون تے اوہناں دے گھر آپن لئی پتا پچھیا تے کہن لگی "توں جدوں آؤیں دا ٹیلی فون کر کے دس دیویں میرامیاں آپ اسٹیشن توں لے آوے دا"۔

سچی گل تے ایہہ دے کے جدوں دی میں اوہناں کول گیانہ صرف ہردار اسٹیشن توں لین آتے بلکہ واپسی چھڈ کے دی گئے۔ اگلے دیہاڑے اسی سرگی دیلے دوزل دوف دل ڈرپتے۔ فرینکفرٹ توں دوزل دوف دا پینڈا یورپ دیاں چوٹی دے سوہنیاں پینڈیاں وچوں اک اے۔ ایہہ پینڈا دریائے سائز دے منڈوں شروع ہوندا اے تے

دریائے رائنس^{۲۳} دے نال نال دوزل دوف تیک جاندالاے۔ سارے راہ سوہنے شہرتے
 گرائ، وادیاں تے آبادیاں، دریاواں پار پھاڑاں اُتے رومیاں دے بنائے قدیم
 قلعے^{۲۴} تے دریائے رائنس (Rine) وج ترددے ہوتے چہاز ہر دیلے آکھاں دے سامنے
 رہندے نیں۔ بون^{۲۵} تے کلون^{۲۶} درگے مشہور قدیمی شہر دی اپنے نویں پرانے انگ
 سئنے اس راہ وج کھلتے نیں، میز Miaze دا شہر دی رائنس دے کنارے آباداے جتنے
 وج گٹن برگ^{۲۷} بھیساں... اسی دس یاراں وجے دوزل دوف آپڑ گتے۔ ایہہ
 جرمی دے سب توں دُڑے صوبے (آبادی تے رقبہ دے انتبار نال) ناردر ہن
 ولیٹ فالن (Nordrhein Westfalen) دی راج دھانی اے۔ تے ایہنوں دنیا دا
 سب توں وڈا مے خانہ دی آکھیا جاندالاے... ایتھے آپڑ کے اس سب توں پہلاں
 برطانیہ دی ایمبیسی ول جان دی کیتی۔ ماشین^{۲۸} توں ہڈی دا لکھ منگیا تے اوس جواب
 دے دتا۔ اک گورے نوں مدد لئی واج ماری اوس دی اک دو مشیناں نال ہتھ گولاکیتا پر کم
 نہ بنیا۔ میں چودھری ہوراں نوں آکھیا "چنگلی مصیبت وج پھس گتے آں" ایہہ گل کرنی
 سی جے ساڑی مدد کرن والا گورا دی پنجابی بولن لگ پیا تے کہن لگا "چنگلے بندے جے
 مرے نال انگریزی بولن جان دے جے آپاں سنگھ آں میںوں ماstry آحمدے نیں..."
 ماstry ہوراں ساہنوں برطانیہ دی ایمبیسی تک جا چھڈیا ماstry ہوری مونے سنگھ سن تے کے
 بناں والی دوکان تے ملازم سن۔ کہندے سن کہ شیفرا وہناں نوں چھٹی نہیں سی
 دیندا۔ آحمد اسی پہلے پیزا بتاتے فیر چھٹی لبھے دی تے میں اوہنوں آکھیا "اوٹے تیری
 ماں توں... شیفرا" جد میں جرمی وج نہیں ساں ہوندا اودوں تیرا پیزا کون بنا دا
 گی..."

ویکھن وچ آیا اے کہ دنیادے کے وئی کونے وچ ڈر جاؤ، اوتحے کوئی نہ کوئی پنجابی
ضدرا بھ جاندا اے بجے شہر دے وچ نہ لبھتے جیل دے اندر غرور بھ جاتے ۱۰۰۰
برطانیہ دے سفارت خانے وچ ون سونے روگی سن۔ ایرانی، افغانی، افریقی،
پر تگیری، عراقی، بنگلہ دیشی، ہندوستانی، پاکستانی، ساڈی سلام دعا ایتحے اک پاکستانی شخ نال
ہو گئی۔ اوس چوہری ہوراں نوں انٹرویو دیلے اپنا ترجمان بنایا تے چوہری ہوراں
اوہدی اجیسی ترجمانی کیتی جے اوہنؤں تے دیزا نہ لبھیا پر اسی ویزے لے کے سوٹ
گارڈ (Stutgard)^{۲۹} دے راہیں واپس میونخ آپڑ گے۔ اگلے دیہاڑے کلاس وچ گئے
تے پتا لگا جے لائے لاہوری نوں دی تین ملکاں^{۳۰} داویزا بھ گیا اے کیوں جے اوہ کلاس
وچ برآک نوں پھرپڑا تے کہندا اسی "اوے ھرل تینوں مبارک ہوئے میرا دیزا الگ گیا
اے میں تے عید ہالینڈ جا کے کرنی اے ۰۰۰ صدیقی یار توں دی کے دو جے ملک جا کے
عید کر۔ میونخ وچ رہ کے کیہ کریں دا ۰۰۰ میراتے دیزہ لگ گیا اے ۰۰۰ یار بھی
توں عجب مرد ایں بھائی روز، روز یورپ تھوڑا ای آؤنا اے پھر ڈر جرمنی دے آئے
دواں دے ملک ویکھتے اپنا جغرافیہ صحیح کر روز روز یورپ تھوڑا آؤنا اے ۰۰۰۔"

عید دی نماز میونخ دے اسلامی سنت وچ پڑھ کے اسی مانچستر دے ہوائی اڈے تے
جا اُترے۔ ایتحے کالیاں دی وکھری کشم کلیرنس کاؤنٹری تے گوریاں لئی وکھرا۔ ایتحے
فیر چوہری ہوراں داتے میرا انٹرویو ہویا۔

کون جوان؟

کتنھوں آیا؟

کتنھے جاناں؟

کیوں جانا؟

تم کہاں؟

تمہاری دو ہٹی کہاں؟

دو ہٹی دے نا تے دل تے کیتا کہ کن تے ہتھ رکھ کے کو کاں جوں را کیا
جوار ۰۰۰ پر ایہہ گل بندہ او تھے کرے جتھے اگلا قدر وی پچھانے۔

ایتھے ساڑے پہلے تے چھیکڑے میزبان مختار صاحب سن اچن چیت میری تایزادہ
بہن وی اس کم وچ شامل ہو گئی۔ چوہری مختار صاحب ساہنوں اپنی گدی وچ بجھا کے

^{۲۱} تے مانچسٹر وچ لے لے کے Black loop, Black Brun, Presten

پھردے رہے۔ عید دے دیہاڑے سن، لگدا نہیں سی جے انگلینڈ آتے آں۔ جا پہا اسی
جیوں "بابے دے میلے" تے پھرن لگے آں۔ کالے تے کالیاں، گونے تے سما
ستارے لگے غارے تے شرارے پا کے انگلینڈ وچ اخچ پھردے نیں جس طرح ویاہ
والے گھر ناں پھردی اے۔ ایتھے کالیاں وچاریاں دا مندا حال اے۔ گورے ایہناں
نوں اپنا نہیں جان دے۔ تے جھوں ایہہ آتے نے او تھوں دا وسیب ایہناں نوں
گوریاں درگا سمجھدا اے۔

انگلینڈ توں والپ آتے تے چوہری ہوراں دی ٹبری پاکستانوں آگئی۔ ایسی لئی
اوہ تے ساڑے نال پھرن ٹرن جو گئے نہ رہے۔ خان صاحب نوں گھمن پھرن دا چاتے بڑا
سی پر اوہ وڈے وڈے شاپنگ سنٹر اس وچ پھردے تے او تھے رکھیاں شیواں دیاں
قیمتاں دا جوڑ بڑے نال پتے کر دے ۰۰۰ ملائیکر تے صدیقی صاحب نوں تھمنہ بڑی
لگدی سی۔ نالے اوہناں دی نزلے زکام نال دی گوڑی یاری سی۔ ایہہ نزلہ زکام

اوہناں دی راہیں پوری کلاس نوں واری واری لگ گیا۔ تے اسی سارے چائیں چائیں
ڈسپنسری گئے۔ ساہنوں کے دسیا سی جبے اوتحے نزلہ زکام والیاں دے سینے دی ماش
کیتی جاندی اے۔ تے ایہہ ثواب دا کم اک زس دے ذمے دے۔ ویکھن اسی دی گئے
پر ایہہ تماشا ہویا نہیں ۰۰۰ اوتحے دیاں ڈاکٹران ساڑے نال بردھے منہ گل ای نہ کیتی
کہن لگے داترس اے، دواتی دی کوتی لوڑ نہیں بس۔ بہتا پیو تے تھوڑا کھاؤ ۰۰۰ گل سیر
سپاٹے لئی سنگ لبھن دی سی۔ لالہ لاہوری نوں ایس کم لئی تیار کرنا ڈاہڈا اوکھا کم سی۔
حرل بھٹی تے عبای صاحب میرے باقی دے سنگی سن۔ تے اوہناں نال کدھرے جان
دی صلاح بناندیاں بناندیاں دو چار ہفتے لنگھ گئے۔ ایس اوکھی وندھ دیتر دے ہوندیاں
وی اسی اکٹھے بوڈن سی (Boden^{۳۳})، چیک (Check) نرنبرگ (Nurnburg) تے
داہاؤ تکن لئی ٹرای گئے ۰۰۰

بوڈن سی جرمی دی سب تو وڈی جھیل اے، ایہدی سرحد سو یڈن تے آسٹریا
نال دی ملدی اے۔ ایتھے آپڑان لئی Lindho دے جزیرہ تک رسیل جاندی اے۔
ایہدے چپ پچیتے پانی دیاں چھلاں تے جزیرے اُتے کھلے ہوئے چھلاں دا منظر
ویکھن والا اے۔ میں تے لالہ باقی سنگیاں نوں اس منظر دچ کھیاں چھڈ کے واپس مڑا
آتے۔ کیوں جے لالہ بہتیاں سوہنیاں تھاواں ویکھ کے تھک جاندا سی۔ واپسی تے ہر ڈی
وچ ساڑے توں سوا، عشق وچ ڈبے اک کڑی منڈا وی بیٹھے سن۔ لائے ہوراں اوہناں
دیاں مستیاں تے شوختیاں نوں گھورتا شروع کر دتاتے آخردل ہستھوں مجبور ہو کے
اوہناں کول جا بیٹھے۔ میں اٹھ کے دو جے ڈبے وچ جان لگاتے میںوں بانہوں پھرہ کے
کول بٹھالیا تے منڈے کڑی نال گلاں کر لگ پئے۔ کڑی نوں کہن لگے:

"ایہہ منڈا تیرے نال بڑا پیار کردا اے؟"

اوں جواب دتا

"میں گھٹ پیار کرنی آں اوہدے نال ایدے لئی چیک توں آتی آں۔ نالے ایدے بچے دی ماں بنن والی آں..."

منڈا بولیا" ایہہ میری جان اے تے میں ایہدے نال اگلے درہے ویاہ کرنا ایں" بچے جم کے ویاہ کرن دارواج یورپ وچ عام اے تے ایس طرح دے دو جے کتی یورپی رسم دارواج فلمائ تے ڈش (Dish) دے راہیں ساٹے مکاں وچ وی آنے شروع ہو گئے نیں۔ مغرب پرستاں دا سر رب سلامت رکھے اوہ دن دور نہیں جدوں ایتھے وی کڑیاں بال جمن توں بعد ویاہ کرن بارے سوچن دیاں...!!!

چیک

چیک جرمنی دا گواہنڈی ملک اے۔ جدوں رو سیاں نال سی تاں تے چیکو سلا وکیہ آخواندہ سی پر ہن چیک وکھراتے سلا وکیہ وکھرا اے۔ ایہدا دارالخلافہ پر آگ ۳ میونخ توں آٹھ گھنٹیاں دے پنڈھ تے کھلوتا اے۔ ایہہ سفر اسابس تے کیتا تے سرگی دے ٹرے دوپھر دیلے پر آگ جا آپڑے۔ اڈے تے لتھے تے آگوں ساہنبوں شاہ جی لبھ گئے اوہناں کو لوں پچھیا "شاہ جی رونق میلا کدھ راء؟" تے بولے "مردھے ٹردے جاؤ۔ اوں پل تے جا کے سمجھے مڑ جاناں لبیں اگے Marion Plaza اے تے سارے لفگے اوتھے ای پھر دے جے پئے؟"

ایتھے بھوری، سانولی، پیلی، گوری چٹی ڈھیر خلقت تماشے آتی سی۔ ایتھے کچ دیاں بنائیاں شیواں بڑیاں مشہور نیں۔ اساں ایہہ چھیزاں ایتھوں اک Bosonion ۲۵ کڑی

کولوں خریدیاں۔ بھٹی صاحب نے اوہدے نال دو ہمدردی دے بول بولے تے اوہدیاں
آکاں وچ اتحرو آ گئے۔ اوہدے نال اک منڈاوی سی جیہدا آنکھنا سی جے باجے خسینی
ساہنوں مردادتا اے۔ یورپ والے سارے مسلمانان نوں باجے درگا سمجھ دے نیں۔
تہاؤی لیدر چنگلی اے"۔ میں اوہنوں آنکھیا جے یورپ آ لے مقاد دے پتر نیں۔ جتھے
مقاد ہوئے اوتحے تے "توپاں" لے کے آ جاندے نیں تے جتھے مقاد نہ ہوئے اوتحے
زبانی کلامی دی کجھ نہیں کر دے۔ پر اوہنوں ایہہ گل سمجھ نہیں آتی۔ جے آ جاندی تے
مسلمانان دا یہڈا منڈا حال کیوں ہوندا۔

نرنبرگ Nurnburg

جنہوں میں نوناں باد آنکھ اس اس جرمی دا پراناتے مشہور شہر اے۔ جنگ عظیم وچ
ایتھے بڑے بم ڈگے سن۔ پر ہن وی ایہدیاں عمارتیں، قلعہ، گرجہ گھر، عجائب گھروں کھن
والے نیں۔ ایتھے پھر دیاں پھر دیاں ساڑی نظر اک بورڈتے پے گئی جتھے لکھیا سی "مسجد
العصر" میں، چوہدری صاحب تے اوہناں دی ٹبری اوہدے اندر ٹڑ گئے۔ مسجد وچ دس
بارہ بندے بیٹھے سن نال گھروی سی جتھے زنانیاں دی سن۔ ساہنوں اوہناں جی آیاں نوں
آنکھیا۔ تے اک افغانی جیہدا ناں طالب سی ساڑے نال گل بات کرن لئی لا ڈ تو نا۔
اوہدی اردو تے چھیستی کک گئی پر اس اپنی فارسی آخر دم تک نہ مکن دتی... اوہناں
ساڑی آؤ بجگت قہوہ تے مٹھائی نال کیتی تے جان ویلے جئے زنانیاں بوہے تیک جھڈن
آتے۔ اوہناں دی اس درتن نے ساہنوں احساس دیتا ہے مسلم برادری تے وسیب دا
اک وکھرا تے انوکھا انگ اے جیہدی سانجھ پوری دنیا وچ ویلگی جاسکدی اے۔

جرمن دیاں Strase وچ پھر دیاں باپر دہ ترک زنانیاں ہن یا انگلکینڈ دیاں سڑکاں

تے ٹرن والیاں با جا ب ہندوستانی عورتاں، عید دے دیہڑے ہوون یاں محرم تے رمضان دے ہیئے، ایہہ تے اس طراں دیاں کئی ہور شیواں دنیا بھر دے وچ ساڑے لئی رنگ زبان تے نسل دی اوپر ہاں مکا دیندیاں نیں۔ تے ساہنوں آک وحدت آک سنگ تے سانجھ دی پچھان کر دیندیاں نے جیہدا ناں اسی اسلام تے مسلمان رکھنے آں۔

دہاؤ

جرمنی تے ہٹلر ساڑے پنجابیاں لئی آک ای شنتے دے دوناں نے پر جرمنی آک کے پتہ لگا جے ایتھے دے لوک ہٹلر نوں ایڈا چنگا نہیں سمجھ دے جنہاں سوہنا اودہ ساہنوں لگدا اے۔ اوہناں لئی تے اوہناں دیاں ساریاں مصیبتاں دامنڈھ مول ہٹلر ای اے۔ نہ اودہ جنگ کر داتے نہ دیوار برلن بندی۔ نہ اودہ یہودیاں نوں مار داتے نہ اج اسرائیل نوں فنڈ دیناں پیندا۔ یہودیاں تے ظلم و ستم دی آک جار دہاؤ کیمپ وی اے۔ دہاؤ، صوبہ باوریہ دا آک قدیمی قصبہ اے جیہڑا کے زمانے وچ صوبے دی راج دھانی وی سی۔ ایہدی تاریخ قبل مسیح توں شروع ہوندی اے تے شاعر ان لکھاریاں تے مصوراں دی زبانی اگے ددھ کے دہاؤ کیمپ تے آک کے چپ ہو جاندی اے۔

ایہہ کیمپ میونخ دے پولس چیف نے دہاؤ وچ پہلاں تو موجودگن پوڈر دی آک فیکٹری دے وڈے وڈے ہالاں وچ قائم کیتا سی۔ جتھے ۲۲ مارچ ۱۹۴۳ء۔ توں لے کے ۱۹ اپریل ۱۹۴۵ء۔ تیک دو لکھ بندیاں نوں رکھیا گیا۔ جنہاں وچوں ۳۲۰۰۰ ہزاراں نوں تے موت نے آ رہا کیتا۔ ایہناں وچوں کجھ خوف تے کجھ نازیاں دے تشدد، ستحوں، تے کجھ وباً مرضیاں دی وجہ نال گوریں جاوڑے۔ آکھیا جاندا اے جے آک (پولش) پولینڈ

دے قیدی نے مرن دیلے ساتھیاں نوں آکھیا:

"جے کدی کوئی صحیحہ تھا نوں زندہ رکھے، تے دنیا نوں ایہہ ضرور دستا جے انہاں
ساؤںے نال کیہ کیتی ۰۰۰؟"

ایہہ گل دسن لتی اس کیمپ دے بارے بڑیاں کتاباں لکھیاں گئیاں نیں۔ ایتھے
اک میوزیم وی بنایا گیا اے جتھے ایہدی ساری تاریخ نوں "الف" توں لے کے
"ے" تیک دکھایا گیا اے پر ایہہ ہے بالغاں لتی ۰۰۰۔ ایتھے قیدیاں نوں جلاون تے
سائھٹ کے مارن والے گئیں چھمبراج وی موجود نیں ۰۰۰۔ عجائب گھر دے بوہے اگے
ایہہ فقرہ بڑا ڈاکر کے لکھیا اے "It never be again" دا آج فیر کدی نہ
ہووے"

پر ایہناں نوں کون آکھے جے ایہہ سب کجھ فیر کشمیر، بوسنیا، لبنان، تے افغانستان
وچ ہوندا اے پیا۔

اس کیمپ وچ رہن تے مرن والیاں دے مذہب دے انتبار نال عبادت گاہوں
بنائیاں گئیاں نیں تاں جے اوہناں دے ہم مذہب ایتھے آ کے اوہناں وی روح لتی دعا
کر سکن پر ایتھے سیت کوئی نہیں۔ حالانکہ ایتھوں دے ریکارڈ دے مطابق ایتھے مسلمان
وی قید رہے نے بالکہ اک مسلمان مس نور النسا^۳ عنائت خاں دا ناں تے زندہ ساڑن
والیاں بھٹیاں دے مذہب لکھیا اے کہ اوہ ایتھے بڑی بے دردی نال ماری گئی سی۔

ج

۲۸ اپریل ۱۹۹۵ نوں اسی میونخ توں آؤ دے بیدھا جدے جا آپڑے اس پوترا
دھرتی تے نظر پئی تے میرے سنگیاں دیاں اگھاں وچ اتحرو آ گئے۔ پر میری کور چھپی

ایتنے چھاؤنی پا کے بہہ جان والے امریکی سپاہیاں دے پست سایاں توں اکے نہ
وہ تھی۔ ایتحوں تیک آپن لئی اس اس کیہ کیہ ویس وٹانے اپہہ اک لمبی کہانی اے۔
کہی تے میونخ دے بنکاں تے ڈاک خانیاں دے بوہے کمڑ کلتے کیوں بے
ایتحوں اس اس (Jeddah United Services) دے نال چیک بنوانے سن تے اس
کم دا ایتحوں دے ڈاک خانیاں تے بنکاں نوں پتہ کوئی نہیں سی۔ آخر ڈی مشکل نال
صوبے دے دُے بنک Bayrish lord mark bank نے ساہنوں اپہہ چیک بنا
دے۔ تے فیر اسی پیلے بخار دا ٹیکہ لو ان لئی سو بے پھرے۔ اس کم توں پچھا پھٹاتے
جده لئی ٹکٹ کنفرم کران دی واری آگئی۔ ساڈے کول لفتاڑا ایزلا نز دے نکت
سن۔ تے بعدوں میونخ دے لفتاڑا سُٹی ستر وچ ایہناں نوں کنفرم کران لئی کئے تے
اوتحوں دی انچارج مائی سر پھرہ کے بہہ گئی۔ حج دے موسم وچ جده لئی اندر بندیاں
دیاں ٹکٹاں کنفرم کرنا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ اوہ کمپیوٹر تے بخوارے تے سوری
سوری (Sorry, sorry) کردی جاوے۔ اوں ساہنوں آنکھیا تساں جاناں تے کراچی
اے تے میں تھانوں کیوں نہ بدھا کراچی ٹور سڑاں۔ پر اسی آنکھیا پہلاں ڈھوک رنجمن
دے تے فیر کراچی ۰۰۰۰۰ دو جے دن دی تاریخ دے دی۔ دو جے دیہاڑے گئے
تے اوہنوں پتہ لگ گیا جے اسی جدہ کیوں جاناں اے۔ اوں آنکھیا "تھی جدے جے لئی
چلے او تے ساڈی ایزلا نز تھانوں حج ڑینیل تے نہیں لائیں لگی۔ ایس لئی تھی کوئی دو جی
ایزلا آن لجو، سوری سوری سوری (Sorry, sorry, sorry) "مائی دی گل سن کے
اسی سوہبل گئے تے ایسے ساڑ وچ چوہری ہوراں چار مصروفے جوڑے ٹھی دی سن

کراچی کہوتے ہی گھوڑی اے

جده لئی پر سوری اے

عجب مائی لفتخانزی اے

۱ دُجی سور دی اے

آخر ایتھوں انکل کے اسی میونخ وچ یر مسلمان ایسہ لائنز دے پوہے بتے گئے۔

پہ ساہنؤں کہ ہڑوں دی خیر نہ پئی... ایسہ ویکھ کے تھے ساؤے ادھے سنگی مرل

ساہسب دی نمبر داری وچ ایسہ کہہ کے ہتھ کھلے کر گئے جے "ئی ویکھو گھر خدا دا۔

اکی تے رب دی شان ویکھا دے"

ہن لالہ لاہوری سادا آگو بن گیا۔ اوس اک دیہاڑے میونخ توں ۵۰۰ ہکو میٹر دور

فرینکفرٹ وچ سعودی ایسہ لائنز دے فتر اپنی ساری کہانی لکھ کے فیکس کر دی۔ وہ

پندھہ منڈل پوچھوں ساؤے کوں جواب آگیا جے ۸ اپریل دیاں سیٹاں ویپڈیاں نیں۔

اساں اوہناں دی پیش کش نوں قبول کر کے سیٹاں کفرم کروالتاں۔ اس گل داسکول

والیاں نوں پتہ رکاتے اوہ آکر گئے۔ کیوں جنہی سادی ٹریننگ ۲ مسی نوں مکنی سی تے

اوہ ساہنؤں چار پنج دیہاڑے پہلوں جھڈن لئی تیار نہیں سن۔ پہ آسیاں جد ایہنؤں کفر

تے ایمان دی جنگ جان کے ہتھیار ہٹئے توں انکار کر دتاتے اوہناں دی کھوتی وی

تمہاں بہہ کئی ۰۰۰ اوہناں ساہنؤں معدالت کیتی تے نالے مست دی کے جیے اسی بسرو

جاناں اے تے فیر دیزے لئی آپوں "بون" جاؤ۔ ڈاکہ دیے برائیں ایسہ کم ہوں والا

نہیں۔ آسیاں وقت تے پیسے دی۔ پچت پاروں پوچھ کے صلاحیت کیتی کہ Weekend

تے فرینکفرٹ جا کے مقصود شاہ ہواراں نوں کاغذ پتھرے آئیے تے اوہ ساؤے لئی اپنا

وقت تھے پیسے دا خرج کرنے کے "بون" توں ساڑے دیزے لے آؤں۔ تھے ڈوبے دیک ابینڈ تھے اسی فیر اوہتاں کو لوں اپنے دیزے اکھھے کرالاں دے۔

مقصود شاہ ہوزان ساڑے کاغذ پتھر تھے بون سعودی ایمسیسی وچ جمع کروادتے پر دیزے لئن لئی ساہنوں آپے جاتا پیا کیوں جسے شاہ ہورائی دی ایمسیسی والیاں نال اڑائی ہو گئیں۔

میں تیجے دیہاڑے مقصود شاہ ہوزان دے اک ایرانی بیار علی زادے نال بون ٹرگیا۔

ایمسیسی والیاں ساڑے نال ڈنگراں نالوں دی بھیردا سلوک کیتا۔ میں علی زادے نوں آنکھیاں

"جج تھے بندہ غُرُت لھی کردا اتنے ایہہ تھے ساہنوں بے غُرُت پے کر دے نہیں"۔

علی زادے جواب دتا "غُرُت کفت کند ایں"۔ "میں آج ہن کہنا کے چپ ہو گیا۔ آخر

چھست گھنے دی کھمل خواری توں بعد جد دیزے لگے پاسپورٹ بخواہتے ساڑے

پیر زمین تے ڈکدے نہیں سن۔ میں ایمسیسی چوں باہر نکل کے سب توں پہلاں اس کل

دی اطلاع اپنی ماں نوں پاکستان فون کرنے کے دلی تھے فیر میونخ سکول وچ فون کرنے کے مس

غمبی نوں آکھیا جے اوہ مکنے جان والیاں نوں دس ڈیوٹے جے اوہ جج دی بیار میں کر

لیئن۔ ۰۰ پر چاپڈا بھی سبھے ۴۰ سی بیان میا رہی دے ایس جدستے آتھ تھے آن رات جدستے

ایسپورٹ تھے جاگی تھی گزازی صبح لڑ بھڑ بکنے کے جان والی بیس وچ بیٹھے تھے تھیہ تھے

سکھی انکھ کھلی تھے پتھر کا سبج لوک صحیح چھمدانے نے "نی سسی جاگ دی رہیں"۔

میر کوئی اپھی اپھی لیک اللہم لیکیں اسکھاں سی پیا۔ پڑاں اسی ایڈر گل دل وچ

اکھریاں ہویاں دی گھر اندھی تھے تھے شرمندی سان ڈھنیاں جاہدیاں مکنے آپڑ گئے۔

آیتھے دی سکوئی خشنے دی تھاںوں پر آئی شہین لگی دیکیہ محل تھے کیہ پلہڑنے ہئیہ گھنیاں تھے

کیہ بازار... ولاستی شیواں تے دیسی لوک، سہ چیز ای جان سجان والی سی... دنیا
دیاں چارے گھونٹاں توں آن والی انت خدائی نوں دیکھ ویکھ دل دل کوں بار بار پیا
جسکھے اسی کہ رب سچے اس نشک، تھی تے رب تھی زمین تے کیوں ایڈا وڈا میلا لایا اے۔
تے فیر اس کا لے گھر دے دوئی طواف کرن دا حکم کیوں دتا اے؟
ایس عمر دے ہور کتی سوال سن جنہاں نوں میں بلاں آتے لیاں دیاں دی ڈردا
ساں۔ پولی، پولی گل چوہری ہوراں نال کیتی پر کوئی جواب نہ لبھا۔ اک دیہارے میں
حرب دے تھسندے برآمدے وچ لماں پیا ساں۔ جھٹ گھروئی لتی آنھو کے تکیاتے شکر
دوپہرے خدائی بڑے ذوق شوق نال سرست کے رب دے گھر دا طواف پتی کر دی
سی۔ میں کوں لے پتے چوہری ہوراں نوں آسکھیا چوہری جی آنھو جاؤ۔ گل سمجھو آگئی
اے۔ آنھو آنھو کے طواف کریئے۔ جد سائیں سچے دا حکم اے...
خُتم چرخہ یا خُتم

تے فیر سوچ دچار کیہا تے جھت دلیل کیہہی۔ جس جھت کرنی اے اوہ مکے دی جو
وٹ نہ آوے۔ ایہہ دلیل پچھن دیاں دی جاء نہیں۔ ایہہ تے عاشقاں دامقاں اے
تے عشق کیہ جانے راہ دے نال۔ اس توں پچھوں جدوں دی شکر دوپہر ہوندی میں
چوہری ہوراں نوں ہانگہ مار آٹھاندا "چوہری جی آنھو کھلو د پڑھ گیا جے" تے اسی آنھو
کے طواف کرن لگ پیندے۔ طواف کرن دیلے دھکے بڑے پیندے سن تے اسی بڑے
سواد نال ایہہ دھکے کھاندے ساں۔ پر طوافِ دادع کرن دیلے ساہنوں اک دھکاوی نہ
وجا۔ ادنی رات داویلا کی میں چوہری ہوراں نوں آسکھیا چوہری جی آج تے کوئی دیاں دا
پڑھی اک دھکاوی نہیں وجا۔ جھٹ پچھوں جد میں طواف نسا کیتاتے ایئنے دھکے کھاہدے

جے اگلیاں پچھلیاں کسراں نکل گئیاں۔ آدم زاداً زل توں نسا۔ پچھے دھکے کھاندا آؤندہ
اے ...

اک دیہڑے لالہ لاہوری سا ہنوں کہن لگا "اوٹے حجر اسود نوں وی جھیا بے یاں
اشارے تے ائی گزارہ کر دے او...؟ بھائی میں تے دوواری چم بیٹھاں۔ میرے تے
پیے پورے ہو گئے نیں" لائے دے آکھے لگ کے اسی وی پیے پورے کرن لئی حجر
اسود دے کولوں جا کے مڑ آتے کیونکہ چوہری ہوراں نوں ایہہ گل چنگی نہ لگی بے اسی
ب دے بوبے آگے کھلوکے رب دی مخلوق نال گھب گھسنا کریئے۔ کیوں بے کھب
کھسنسیوں بغیر حجر اسود نوں کوئی پھسن وی نہیں سی دیندا۔ ایتھے پہلیاں صفا و نافل کھلوکے
ماز پڑھن لئی وی بڑے دھکے کھانے پیندے نیں۔ اک دیہڑے اسماں وی کوشش کیتی
پر کم بنیا نہیں۔

منٹی

منٹی وج ساڑے خیے اندر اک بلاستے ماتی وی سن۔ ماتی صفار مردا تے کچھ پیے گوا بیٹھی
سی۔ حبس پاروں بابے ہوری اپنی ٹبری نوں گل گل تے طعنے مہنے دیندے سن میں
اوہناں نوں ٹوکیا "پاپا جی کیوں ماں ہوراں نوں ٹنگ کر دے او۔ آخر رب دے گھروں
اوہناں نوں وی بلا وا آیا اے ..."

بابے ہوراں فٹ جواب دتا "ایہہ گل نہ کرو جی اس گھر وج تے ۳۶۰ بنت بن
بلاستے کتی ورہے بیٹھے رہے سن اوہناں نوں بلا وا آیا سی؟" بابے ہوراں دنی گل سن
کے میں سوچ وج پے گیا کہ اسی وی ایہناں بتاں ورگے بن بلانتے پراق نے تے نہیں؟۔
ایتھے دن سونے بابے سن اک دیہڑے اک بابے نوں لائے ہوراں مت دتی "پاپا جی

ایتھے کلڑ نہ کھاؤ وائدے ہو جاؤ دے تے حج توں رہ جاؤ دے حج کر لو و فیر کلڑ کھائیو۔ بابے
ہوراں جواب دتا۔ پتر میں بڑا مسکین بندہ وال گھرتے وال ساگ تے ای گزاہی پر
جدول دارب دا مہماں ہویا وال مینوں وال کھاندیاں شرم آؤندی اے۔ رب کیہ آکئے وال
میرا مہماں ہو کے دی ایس کنجوں نہیں چھڈی، چوں وال چوں ای رہیا۔۔۔
بابے دی ایپسے گل ساہنون ایدھی چنگی لگی جے اسی جدولی تیک او تھے ربے گلڑای
کھاندے رہے۔

عرفات

عرفات جان لئی اپنے مکتب دی میں بڑی مشکل نال لمحی۔ عرفات آپ کے اپنے
مکتب دے چارے پاسے پچھان مارتے پر کوئی سنگی ساتھی نہ لجھیا تے نہ ای بندھرے
کوئی جا۔ لہجی اُنج دی تے حاجی اک دوجے دا گھٹ ای خیال کردے نہیں۔ اپن چیت
اک جا۔ تے لالہ لاہوری صلح صفائی کر اندا نظری آگیا۔

میں لائے کولوں ادھرا خیہہ پچھیا تے ٹوک مار کے کہن لگا۔ او تھے رجکہ رکونی نہیں جا جا
کے اپنے چوہدری نوں لجھتے اوہ لے کولی۔ بہو۔ خود۔

میں آکھیا لالہ میرا چوہدری توں ای ریں۔ جگہ وسی میں بیگم چپ چپ کے تھک گیا
آں۔ لالہ ہوراں جگہ دلی پر اس شرہ تے کہ میں صرف او تھے پیٹھاں ہوں ٹھنے دی
کوشش نہیں کر اں داد نہذما وہ مینوں پھانکے تے آپ لیں صڑھیا۔ مینوں بخوبی تھیا تے
میں لائے نوں آکھیا "لالہ توں ایتھے عرفات وچ لماں چین لئی آتیا ایں۔ ماں چل کے
مسیت وچ حج و اخطبہ سنتے۔۔۔ لالے لئے پیٹھیا ادھر اسی بھروسی تھے۔ میں آکھیا
حج کیہڑا سنجھ خطبہ نہ سمجھا۔ اللہ ایپھر من کے باٹھ کھلوتا تھے کہن ملگا" فیر تے تیارے

پیے نمایاں دا خطرہ اے "اسی مسیت ول جاندے پئے سارے تے اک جاندے چاول
ونڈے جاندے ویکھے۔ لائے ہوراں مشورہ دتاکہ سبیل دے چاول لے لینے چاہی دے
نیں کیوں جے مسیت تیک دا پینڈا بڑا اے۔ اس کوشش کیتی پر بھیرہ وچ کوئی پیش ن
گئی۔ تھوڑا ہور ڈرے تے اک رُنگ والے جوں دیسے کریٹ پیا وندے۔ لائے ہوراں
نال ول کے ایتحے دی قسمت آزمائی کیتی پر کم نہ بنیا تے لائے ہوری ساہنوں گالاں
کھدے ہوتے اس پڑوچوں نکل آتے ہتے کہن لگے۔

"فلانے دیکھے میری شبری میرے بھیان نوں ٹھی دی اگے بھاکے آحمدی ہونی
اے ایتحے اج تھاڈا آبا لکھاں فرزند ان تو حیدر ہی نیل ج پیا کردا اے تے تسلیم
سپیلاں لئن تے لادتا اے۔ خبردار جے ہن کے سبیل لئن دا نام لیا۔ بدھا مسیت
چلو۔" جدوں مسیت کول آتے تے لائے ہوراں دی نظر آنہیں کریم دی سبیل تے
پے گئی کہن لگے "آذ آخڑی وار قسمت آزمائی آخڑا یہناں ساٹے حاجیاں لئی ای پہ
سپیلاں لاسیاں نیں۔" عرفات توں پسیل چل کے مہولفہ تے مزدلفہ توں دن چڑھے
مئی ول آتے ہتے ایتحے آنکے شیطاناں نوں پتھر مارنے ہتے پتھر گاکہ شیطاناں دے
نال نیال حاجی اک دوچھے نوں دی پتھر مار دے ہے نہیں۔ ایتحوں فارغ ہوئے کے سدھا قریان
گاو جاکے قربانی کیتی۔ مخدری ادا بکرا دتے بکرا پتھر ہائی ہر سنتے دے پیے دے کے فارغ
ہویتے انج لگبجے وا قعی ای سچ ہو گیا اسنتے۔ پر اسی بیدا دنگڑتے رہن واتے ہتے
امریکیاں نکولوں کعبہ دی حفاظت کروان واتے مسلمان آن ساہد فیصلہ رب آپ ای
کرنا لائیں۔"

در حب

جده ایتر پورت تے اُتر کے اساں بڑا مل لایا جے اسی کے جان توں پہلاں مدینے پاک دادیدار کر لئے پر ساؤی پیش نہ گئی۔ ساؤیاں ٹکھاں جیہڑیاں ساہنوں ایتر پورت توں لمبیاں سن۔ اوہناں دی ترتیب دی کجھ انج سی

جده تامدینہ

مدینہ تامکہ

کمہ تامنی

منی تاعرفات

پر ساؤیاں ٹکھاں دیکھ کے دی معلم دے نوکر ساہنوں مدینے نورن تے راضی نہ ہوتے۔ ساہنوں بڑی پریشانی ہوتی۔ اسی نجھے بے گئے۔ خورے ساؤے دل وچھوں ایہہ گل کیوں نہیں سی نسل دی واٹی بے حج دا سفر سو بحدا تاں ای اے بے کر مدینیوں شروع کریئے۔ خیر حج توں دیپے ہوتے ہوتے تے چائیں چائیں مدینے دل ٹرپتے۔ کیوں بے چل اوں ہستی دے اگے سیں نواتیئے جس ساہنوں رب دا بُوا دیسا۔ نماشاں دیاں بازگار دیے اسی پاک دستی وچ آپے تے ساہنوں معلماء دے کیتے سارے ظلم تے ستم بھل گئے۔ بھٹی صاحب دیاں شاگردان ساہنوں کفتاں دیاں بازگار نال۔ سُن کھلون دی چنتا

توں فارغ چاکیتا۔ اوہ ایتھے دیہڑی دارسن۔ غریب تے مزدور لوک پر دل دے سختی تے طبیعت دے امیر۔ میں بھٹی صاحب نوں پولے منہ نال آکیا جے ایپنا دی بہان قبول نہ کریتے، پر بھٹی صاحب کہن لگے:

"بایا ایہہ کس طرح ہو سکدا اے۔ ایہہ میرے باپ دے شاگرد نے تے سادے سارے گھر نوں استاداں دا گھر آحمدے نیں میں منع تے کیتا اے پر اوہ من دے نہیں۔" کھانا کھا کے سارے سوں گئے تے میں ڈردا ڈردا ہو ٹل وچوں نسل کے مسجد نبوی دل ٹڑپیا۔ سبز گنبد دل جان دا حوصلہ نہیں سی ہوندا۔ سوچیا جے بند مسجد دا باہر دوں طواف کرنے آں تے نالے ڈوروں ای سبز گنبد نوں تک لوں گے۔ میں اک پاسیوں ڈریا تے گنبد خپڑا تے اپڑن توں پہلاں جنت البقع دے بوہے اگے جا کھلوتا۔ ایتھے دو چار ایرانی بیٹھے کجھ پڑھدے پئے سن میں دی اوہتاں دے نال بہہ گیا۔ ادنی رات دا دیلہ سی۔ کوئی ٹاؤں ٹاؤں بندہ ای ایدھر آوندا جاندا سی۔ پر سہ آن جان والا بقیع دے بوہے اگے کھلو کے کند لایاں وچوں انہیں هیرے اندر تکدا تے چانن دیاں مالک قبراءں دا اک دو جے کولوں پچھدا سی۔

میں اندازہ لایا جے ایتھے آن والا ہر بندہ، سب توں پہلاں پاک رسول دی پاک بیٹی بی بی فاطمہؓ ہوراں دی قبردا ضرور پچھدا اے۔ ایتھے بیٹھے ایرانی کجھ پڑھدے تے روندے پئے سن۔ ایہہ کیسے پڑھدے سن، ایہہ تے پتہ نینز سی لگدا پر ایپنا دی پڑھائی وچ، کربلا، کوفہ، شام، تے علیؑ، حسنؑ، حسینؑ درگے لفظاں تے ناویں نوں سن کے میرے پھر دیدیاں وچ دی پانی آہکیا تے انج لگا جیویں میں سبز گنبد نوں تکن تے سلام کرن دے قابل ہو گیا داں۔ میں او تھوں اٹھ کے سبز گنبد اگے سیں نواٹے تے واپس ہو ٹل آہگیا۔ اگلے دیہڑے، اسی سارے مسجد نبوی وچ گئے تے سب توں پہلاں

تینے نہیں آنکھ بولی اوتھے تیر کیلئے کوش جامیں پہنچے ہئے کلہی ابھی آج پہنچے لکھاں

پیش از پرچمیان - ایک فنیا پری الالہ کوئن لگائیں روتھ میڈیا پر لے لے گئے

بہپن منہج سمجھے جائے فر لیکھا جائے جملہ منہجاں ہوں، تھج وہس اہم ترین بھائی کیا،

نامنیک رتند عادی دو کنی ای ای کن جو بخت ناچاید ای بدل شهیدون بتن پی ای ایت بانه بیند ای ای

ت لایوڈ، سیکیورٹی مینیٹر ایک رائے لگدا رہتا تھا میں، تھے ملادپے مارے گئے پسندیدھی بننے کی وجہ سے۔

نگہ بیوی تاہمہ عالی رستے ادویں غلہ مورنگا ابھے جنہوں ادھر ایسا کس کے کم لکھا تو زندگی ملتی۔

میری اپرہ گل سن کے لائے جواب دتا
نے اس بھروسہ اپنا بھروسہ

لے۔ تیپنگ کی وئی اسے پوچھ لے اپنے کردار پر اپنے بھائی کے دا بے۔ نہ پہنچاں گل اتھیتی چھے کنیز پاکستان والیک مڑ

لِكُلِّ مُؤْمِنٍ وَلِكُلِّ مُؤْمِنَةٍ وَلِكُلِّ مُؤْمِنٍ وَلِكُلِّ مُؤْمِنَةٍ

لے میں تو ایک سپا لال بیو جاننا تھا تلیپ ائی ابے جس ساہنؤں پھر مسٹی بیوں پھر ملائی پ دی کوئی

سیکھیں گے جو کسی کا نہ ہے۔ اور اپنے بھائیوں کے ساتھ ملے۔

"مغل نہ مل سو دیکھ لے جملہ سنہ و بیجہ فتر چلھتے جی حتیٰ اپنی عالمی راہنماؤں پر پہنچنے تو یہ

فہ پلاں مذہبی کوئی سنبھال نہ دیتے، تی بندھتے جانان دینکنے ساروں میں حاجیہ کی قبولی ہو گئی تھاتھی۔

لندن میں جوان بفتا تھے، نہ بڑا بڑا تھا، لیکن اس کا انتہا ٹھیک نہیں تھا۔

ت ن" لہ ایہ مظلوم بے پیدا و میں نہ ہو سکتا ہے لبے سا ہم خوبی رکھ لیں گے تھا لیکن جاؤ
چھسیتی دفع ہو چاہو ۔ ۔ ۔

لے مکارہ مگن پیچے بپیر من سمجھ جائے ای لفڑی کے پیاویں پعنگے خشتہ تختا نہ نہ بند
بچوں کا پانچھوئے ستھر لیتھ پر دیکھیں ہم تو اول ہشان نکتوں لے آیتھے جتنی دینی موہر وہیں بکھیرن ہلی جکے شیواں
تے گل نہیں کمدی۔ اوہنور لئی منجھے ای مرشد، سادیا لفڑیں۔ الکھیں بکھر جسدن راجھاں جوہر کا
ہونے دا۔ اوہ پاک تے بخشاں روحان سن۔ ساڈے درگے گنہگاراں نوں تے ب تاں
موقع دیندا اے جے خورے ایہے بندے دے پتر بن دے ہوں۔

سعودی ایسٹ لائن دے دفتروں ۲۵ مئی دی بجائے ۱۸ مئی دا تکم کنفرم کروائے
نکلے تے لالہ کسی نگا:

"توں صحیح آئکھا نہیں۔ رب بچے ساہنؤں کیدا سوکھاتے لاداں نال حج کروایا اے۔
جے اسی ۱۸ دناء دے اندر اندر حج توں فارغ ہو کے تے مینے پاک دی نیارت کر
کے واپس وی ٹرچلے آس ایہہ سوکھ ساڈے لئی ایں واسطے جے خورے اسی بندے دے
پتربن جائیئے ۰۰۰ ہن صرف گل دا دن رہ گیا اے ساڈے کول۔ مینے دیاں ساریاں

زیارت اور کرنیاں نیں۔ مسجد قباء، مسجد قبلتین، اُحد تے خندق و میدان تے
ہوں ۔ ۔ ۔

ایتھے اسلامی آثار تے اسلامی تاریخ دیاں نشانیاں تے تھاں تھاں تے نیں پر
 سعودی حکومت اوپنال نشانیاں نوں اُجاڑنے تے لک بخیا اے۔ میرے درگے موئی
 عقل دیاں بندیاں نوں تے اُکا پتہ نہیں لگا جے اوہ لکھاں کروڑاں مسلماناں دی
 دراثت غار حرانوں تکن آیا وے یاں کے لاوارث ٹھے تے پیا پھردا اے۔

انج دی اُحد دے میدان تے کے پنڈ دی روڑی وچ کوئی فرق نیچ جا پدا۔ ایتھے
 سُنتے شہیداء دی عظمت تے شان نوں دیکھوتے ایس تھاں دی سانجوں سنجال بارے
 غفلت دیکھوتے دل خون روندا اے ۔ ۔ ۔

انج تے ایتھے ہر شئے وچ یورپ دی تقاضی اے۔ رہن سہن (پلازے) توں لے
 کے تے کھان پین (کوک برگر) تک پر تاریخ، آثار قدیمه، شخصیات، پھریزاں دی سانجوں
 سنجال بارے خورے ایہہ تقاضی کدھر گئی اے ۔ ۔ ۔

اشارے

- (۱)۔ ایہہ دنیا دا واحد ایسٹر پورٹ اے جتھے ریہمی کراتے تے لبھدی اے۔
- (۲)۔ ایہہ ناں نوید سی تے جہلم دار ہن والا سی۔ اوہدا وڈا بھائی افضل تے اوہ دوے اکٹھے رہندے سن۔ اسی اوہناں نال PAYING GUEST بن کے رہنے۔ او ایتھے کراتے تے رہندے سن تے کراتے دا مکان اگوں کراتے تے دینا غیر قانونی کم سی۔ پر جنہاں دے ملک وچ قانون، قانون نہ ہوئے اوپر اتے ملک وچ قانون نوں کیہ جاندے نہیں۔
- (۳)۔ ایتھے تقریباً ہر شہر وچ میں اسٹیشن نوں HAPT BANHAF تے شہروں باہر والے اسٹیشن نوں OSBANHAF آکھدے نے۔ عام طور تے شہر وچ اک میں ضرور ہوندا اے۔ ایہہ ناں حضرت مریمؓ دے ناں تے رکھیا MARIANPLAZE گیا۔
- (۴)۔ جرمنی دی قومی ایسٹر لاتزیز دا ناں۔
- (۵)۔ باوریہ سیاح لوکاں دی جنت اے۔ ایتھے اوہر شے لبھدی اے جہدا کوئی سوچ سکدا اے۔ ہرے کچور میدان صاف سترے پنڈ، ہر پنڈ وچ گنڈے دی شکل دے بنے گرجایاں دے مینار۔ پھول تے پھل، جنگل، میدان، دریا، پہاڑ، Isar تے Inn دو دریا وی ایتھے وگدے نے۔ ایتھوں دی Tegernsee یورپ دیاں ساف تے شفاف جھیلاں وچوں اک اے۔ جرمنی دا سب توں وڈا پہاڑ Zugspitz وی ایتھے پایا جاندا اے۔ ایہہ دی چوٹی تے جان واسطے ایتھے Cable Railway وی موجود اے۔

میونخ - ۱۵۸ ا وچ راہباد دا بنا یا ایہہ شہزاد اپنے

گارڈن St.peter church چیخ نگاری، Marianplaz، townhall.

تے مخفوظ آرت، کھر تے اپنے Maximillion strass تے koingsplatz

شراب غلیان پیاوول مشهد از این بخوبی است. پاک نمایند و آن را لب و بینی بخوابانند.

۲۰) میشے رکھر، نیوونخ میونخ طالع فتاویٰ کے مختصر عجہد گھنیل احمد - (۶)

(ج) سجر مني ، ابرهانی لاتھ (فلانڈری طبیعت الہ بہادشتہ) کجھ لوک اپنے نوچاں میں بھوپیں۔

لیکن نہ کوں بینا سے تے اپنی ملکی غصے دا ہئی ای بندہ نہیں بسواریں عظیم علم نہیں ہے

لعيّان آخر نظره بنهر ييلانـة [Starnburgsee](#) داشت ملوكه سلاـمـة من النـهـرـ

(۸) - ایہ سے کسی ہندوستانی پادشاہ نے Ludwing نوں تحفہ دیا۔

ابن عباس اشکنیانی که میرزا علی خان را در میان علماً و علمان ایران نامیده بود، از اینها گفت: «ای علی خان! شنیدم که شاهزادگان ایرانی همچون شاهزادگان ایرانی دارند و شاهزادگان ایرانی همچون شاهزادگان ایرانی هستند!»

نے بھائی کو اپنے ساتھ لے کر اپنی باری میں پہنچا دیا۔

لیکی چھلکنی کی پر فیر حکومت ناہن توں لیا کے اماں داد دینے نو تھے غورا ملک کے طبق ۳۷۸

(۱۰) اپنے ۱۹۷۲ء وچ اولیکس کھڈاں ہوئار سن جس کی اور جاتھ کا

بہت اور چائیارہ بنایا گیا۔

نے (نئے) پر کامیابی کی۔ جو ہر قوم کے لئے ایک بڑا فتح تھا۔

بے (۴۱) کا ایک حصہ دیکھنا شد کہ یہ میں نے پڑھ کر کھینچتے ہوئے لفڑیاں بروگالیہ کے مقابلے

ظلل و افلاج پرید کلیہ کیا مشے نیں من ایسہ من لفڑی سانچت سامنے دلستہ مارکو

تـ مـنـاـنـاـ الـتـحـبـ تـلـذـيـخـيـ (١٩٥٠)ـ الـمـشـهـدـ هـمـلـعـ تـحـازـ عـنـ مـاـ نـجـدـ وـمـنـ خـلـقـ لـأـنـهـ لـأـنـ كـثـرـاـ

کلاب اشیائی، کارپت اول، لیک، میتا نیلز، لوون، علاء و فن کس، کیمیستی، ہالیوڈ، نیشنل

فلكيانت، آن لارنه الغرفه لعرا شجيه وان علاج كثبي شدراي تابو معنا سُلْطان پجل غبجه بگطر و حج و امهجي

نے خاکہ کی بستے یا پہنچتے ایکٹے تھے سنتی ایکٹے تھے چہلی مورس کاں Magdeburg
 نے تھے یہ ملاری یہ ملاری اپنے نجٹے Hemisphere الپا نجٹے ایکٹے یا لاتھے مسز لاب
 نئیں۔ چہلی مہرول تھے وجہی نیشنی دوزابے (کھلکھل کھلکھل) حسر کلہ قہان، یہ موڑن یہ نیشنلیہ کلہ،
 ڈرکنہ گھٹیا ملٹی قدریں کیں تھے نیشن، تسلی بار ملٹے جان کاری اسٹھن، نہ نہ نہ نہ نہ
 تھے نہ عجیب یہ نہ نہ نہ احتیاط ملٹی اسٹھن، یہ اکٹی دھمے یہ تھے الہار لئے تھے لکھنے اوزاریہ عیشی،
 پہاڑی ریل موجودے زمین دوز ریل ہوائی جہاز پل تھے سر زگاری نہ نہ دسپھ ملٹے لیچے
 سوئی دشمن تھے نیشن تھی مہرول تھی مہر شہریم ڈھی۔ تملکتھ، فروکنہ، پر کیمہری، صنعتی
 پر کیمہری بھٹے طی ایک ایڈیلی ملٹے جان لاکھاٹی وی کھنڈا بھٹھیو تھی مخدری نیشن تھی
 وے پانڈے، گلاس دیاں بنیاں چھیراں، کاغذ، تصویر نگاری، کرچھ میں بیالجاٹھیاں،
 لفڑت لکھانی لا جھپٹانی دھارے مختی پھیناں دکھایاں گیتاں ملٹے فتحیو تھی مہرول تھے ناپ، تول دا
 لفڑاں، و قبت بلے کھپڑاں، کھٹکی پڑی، ڈسکی فون، کسیو ڈرٹھیے لپکڑو نکپ دا سماں دکھایا
 ہ، پکیا لیکھا۔ یہ نیویں ایکٹل شفکیاں تھے لعل نہ بھے تھے دیکھے آن بھلکا، ہے ایکٹل شیوؤں، ہاتھیک
 فہرست تن سو صفحیاں دی کتاب اندر درج اے تھے مہوزیہ، توں باہر ایکٹل آنون مل
 جانپوری اسیہ بھار تھی پاک کلہ بندار غان و کشا بے جھنے، کھل دن، نہ تھے ایکیو کتاباں وہی موجود
 نہیں۔ ماریا نیپ ماریا نیپ دیاں جانہ تھے، شناہ، ٹلے ڈپٹ، شیان،
 (۱۵)۔ اس عجائب اکٹھو وچ ایسماں کی ایک توں لیے نہ کیا ہے، تیکی دیکی زندگی وہ
 بھارت سے بھارتی کھلکھل کھٹکی نہیں پھر فرانسل بلکہ لیتھے، ہندو شیجی نوں ہائی سوہنی
 شکل و صورت وچ ترقی دیاں را ہواں ناپ دیاں دسیا گیا اے۔ ایہہ Nymphenburg
 تھے جن ۱۷۱۷ء نوں کھولیا گیا لکھا اپنی توہن پھر بیان ہے جو وچ ایہہ ناشی
 ، ہوڑتے، کھٹک لکھنیکی کراں سیکھیں پہنچانی پکھی ملی ڈچ ہوتدا اکی ایکھی یونانی

نے۔ پہلا حصہ زمین بارے۔ دو جہہ حصہ معدنیات بارے۔ تیجہ حصہ حیات دی تاریخ بارے۔ چوتھا حصہ انسانی خوراک بارے۔ پنجواں حصہ کرہ ارض تے پائی جان والیاں و نوں سونیاں حیات دیاں قسمات (Species) بارے۔ چھیواں حصہ تے ستوان حصہ صرف تے صرف انسان دے جسم بارے۔ اٹھواں حصہ دماغ تے انسان بارے وے جنہوں تصویراں تے فلمیں نال کم کرندیاں دکھایا گیا اے۔ نواں حصہ امریکہ وچ انسان تے فطرت بارے وے۔

(۱۶)۔ بادشاہی دا محلہ۔ ایتھے بادشاہی دے گھر ان نوں میوزیم دی شکل دے دی گئی اے تے ایتھے اوہناں دیاں شیواں دکھایاں گیاں نیں۔ ایتھے شہر دیاں مشہور آرٹ گیلریاں دی نیں۔

(۱۷)۔ عام طور تے سفر کرندیاں یا راہ لگنڈیاں، ایتھے دے لوک گل بات نہیں کر دے۔ اپنے منہ دھیان ڑی جاندے نے یا فیر اخبار رسالہ پڑھ دے رہنڈے نے جیکر کوئی تھٹھا بخیرہ کردا نظری آدے تے جان لوے او نشے وچ اے یا فیر اوہ یورپ دا رہن آلا نہیں۔

(۱۸)۔ بے حیاتی تے جنمی آزادی بے شک اپنی انتہا نوں اپڑی ہوئی اے پر فیر دی ایتھے دے پڑھے لکھے دانشور تے مذہبی لوک ایس گل نوں دلوں پسند نہیں کر دے۔ بن تے اوہناں دے دل دی گل زبان تے وی آوندی پی اے۔

(۱۹)۔ جرمن شیفرو، گھنگر رائے تے نکی پوشل آے Pointer کتے بڑے مشہور نہیں۔

(۲۰)۔ جرمی دا مشہور شہر۔ اپنے پھلاں، باغاں، Marienberg fortress تے سنگر ترش دے پاروں جامیاں جاندیاں اے جیہڑا ایتھے (۱۵۳۰ - ۱۳۶۰) تل میں Tilman

تک رہیا سی۔

ایتھے سب توں پرانا شراب خانہ (Zum Stachel) ۱۴۱۲ء وُٹ بنایا کی جیہا ان
وئی مر خاراں دی مسی داسنگ بجاند اپیا اے۔

(۲۱)- جرمی دے گل ۱۶ (مولہ) صوبے نیں۔

(۲۲)- مشہور شاعر گوئے وئی ایتھے جھیا سی۔ ایپہہ یورپ دا سب توں دا صنعتی
شہر اے۔ جیہا ۵۰۰۰ مریخ کلومیٹر وچ آبا، اے تے ۵ لیکن بندیاں توں اپنے انہر
و مالی بیٹھا اے۔

(۲۳)- راترن تے Ruhr دے کنڈے یورپ دیاں گنجان ترین آبادیاں نے
تے ناے ایپہہ گل وئی دسن والی اے جے ۱۳۲۰، کلومیٹر لمبار راترن ایس ویلے دنیا، اکنہ
ترین دریا اے۔

(۲۴)- تقریباً ۶۰ توں زیادہ قلعے دریا دے نال نال ویلے جاسکت نے
50BC وچ قصر روم نے ایتھے حملہ کیتا تے فیر آن والیاں خوشیدیاں، وہیاں، ایتھے
قبزہ رہیا جیہے آثار اج تک موجود نیں۔

(۲۵)- مغربی جرمی دا دار الخلاف، اج کل فیر برلن توں ایپہہ حیثیت حاصل ہو گئی
اے۔

(۲۶)- کلون وچ جرمی دا سب توں وڈا گرجسر دی گونگ رومن سینت پیٹر تے
داینارہ گڑی تو لگدیاں ای تکلیا جاسکدا اے۔ Romanesque Church

Printing Press - (۲۷)

(۲۸)- ایتھے ڈھیر سارے کم مشیناں کر دیاں نیں۔ مثلاً کافی، چاہ، سکریٹ، پان،
کوک، فٹا تے اس طراں دے کتی ہو رکم، مشین اندر پیسے پاؤ تے اپنے کم دی پسیں باہر

آ جائے دیجئے۔

(۲۹)۔ آکھیا جاندا اے جے دوجی عالمی جنگ توں بعد ایس شہر دے واسیاں نوں اپنا شہر فریہ سہاد کرن لئی اک واری ۰۵ لاکھ ٹن روڑے ونے چکنے پئے سن۔ ایتھے دنیا دا سب توں پرانائی دی دایینا رہ دی اے جیہڑا ۱۹۵۶ء روچ تیار ہویا کی۔

(۳۰)۔ ہالینڈ، بیلینجتم تے نیدر لینڈ۔

(۳۱)۔ رائل پکھسٹر توں ۸۵ کلومیٹر شمال مغرب ول واقع ایپہ شہر دریائے Ribble تے آباد اے۔ ۱۶۳۸ء وچ سر کاری فوجاں نوں ایتھے سول جنگ اندر شکست ہوئی کی۔ انجھار دیں سدی وچ دھاگے دی صنعت دا مشہور مرکز کی۔ Richard Arkwright ایتھے دا وسٹنیک کی Harris museum وچ ایتھوں دی ساری تاریخ دی جگہ جاسکدی اے۔

(۳۲)۔ ایپہ فملع لانکشاٹر (Lancashire) دا ایک قصبہ اے۔ جیہڑا آترش سمندر د کنارے آباد اے۔ انگلیہ دا ایک بہت وڈا تفریحی مقام اے جتنے ۸۵ لاکھ بندے سالانہ سیر لئی آوندے نے۔

(۳۳)۔ ایپہ ۶۳ کلومیٹر لمبی تے ۲۱ کلومیٹر چوڑی جھیل اے ایہنوں (Lake Constance) دی آکھیا جاندا اے۔ ایہنوں جمن دا مشہور دریا راندن بناندا اے۔ ایتھے تن مشہور جزیرے نیں جنہاں دچوں سب توں چھوٹا Mainau) میانوںے جتنے اپریل تے اکتوبر وچ پھلاں دی بہار تکن آئی ہوندی اے۔ سب توں وڈا جزیرہ Reichenau اے جتنے دیاں سبزیاں بڑیاں مشہور نے۔ تیجا جزیرہ Linhu اے۔

(۳۴)۔ پراگ پتھراں دا شہر اے۔ ایہنوں دو جاروں دی آکھیا جاندا اے۔ یورپ دا دل کہلاندا اے۔ اس لئی جے ایپہ یورپ دے وچکار واقعہ اے۔ ایپہ دریا Vltava

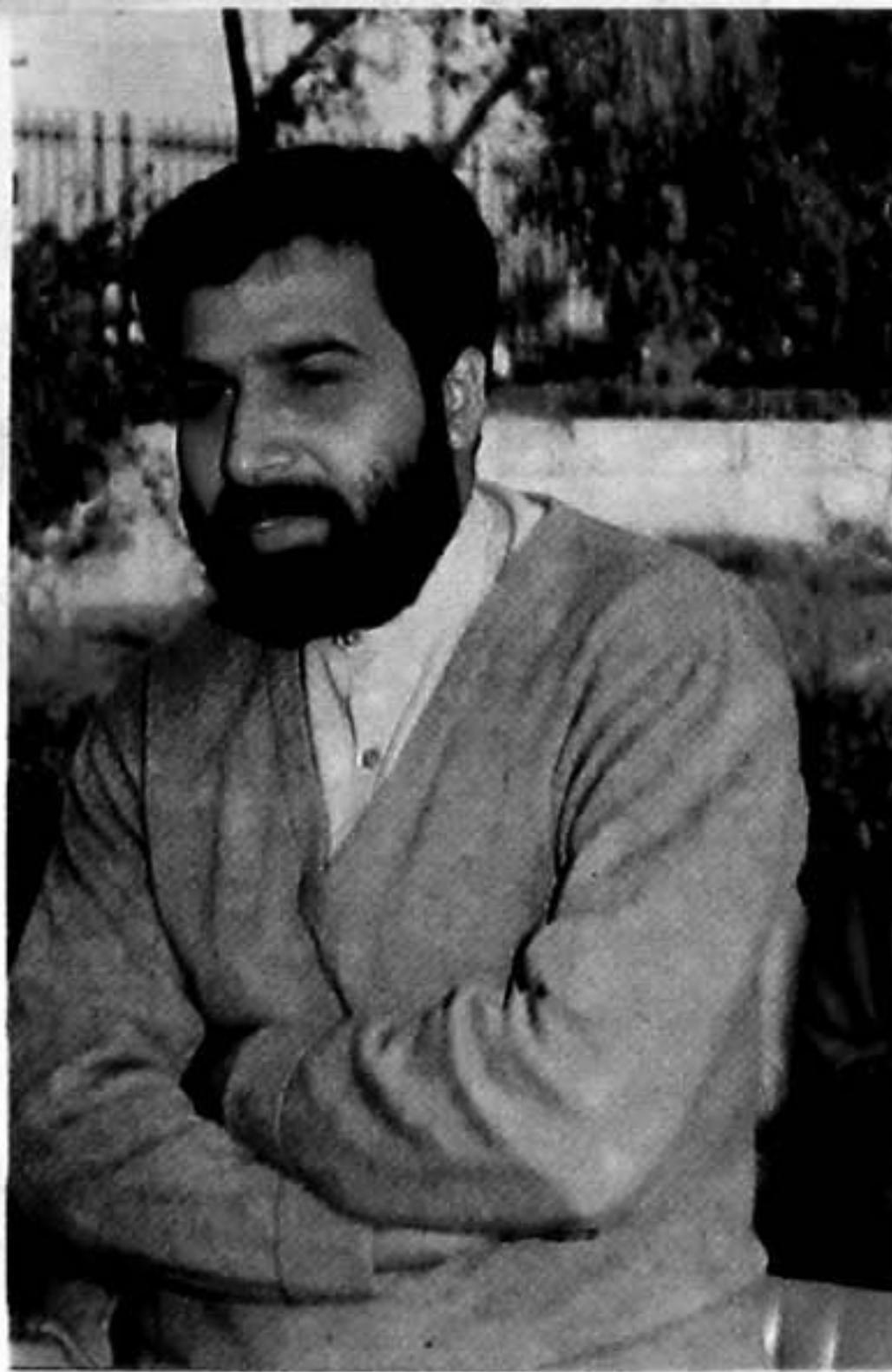
دے کنڈے واقع اے جدے اوتے کئی اک پل بنے نیں۔ ایہناں وچوں ساریاں نالوں پہلا پل چارلس دا پل اے۔ وسطیٰ یورپ دی چہلی یونیورسٹی دی چارلس ۱۷ ایتھے بنی ہوتی سی۔

(۲۵)۔ اوہ ایتھے مہاجر سی بقول اوہہے۔ ملک وچ اوس وقت تین چارہزار بوشنین مہاجر سن۔

(۲۶)۔ ۱۹۳۰ء وچ بنایا ایہہ شہر اپنی فصیل تے St. Sebold چرچ پاروں مشہور اے، توں لے کے ۱۹۳۸ء تک ہون والے نازی پارٹی دے مشہور تے دوڑے جلے (Rallies) ایتھے ہوتے جنہاں وچ ہشتر تے Goebbels بوراں آپ شرکت کیتی تے اوس توں بعد ۱۹۳۵ء توں لے کر ۱۹۳۶ء تک جنگی جرائم دے مقدمے دی ایس شہر وچ ای چلاتے گئے۔

دو جی عالمی جنگ وچ تقریباً ۵۰ فیصد شہر تباہ ہو گیا سی۔ ایس شہر نوں نازی پارٹی دا گڑھ سمجھیا جاندا اسی۔

(۲۷)۔ نورالنسار عنایت خان عرف بابلی مشہور صوفی عنایت خان دی بیسی سی دوسری جنگ عظیم وچ جدوں جرمناں نے فرانس تے قبضہ کیتا تے لندن وچ فرانس نال اتحادی فوجاں دا واحد رابطہ نورالنسار ای سی۔ اوس ایہہ کم میلہ میلین دے خفیہ نال نال بڑی بہادری تے جات نال کیتا۔ کے دی مخبری تے اوہ گرفتار ہوئی تے جرمناں اوہنؤں گولی مار دتی۔ مرن توں بعد اوہنؤں جنرل ڈیگال نے بہادری دا بہت بڑا عزاز THE CROIX DE GUERRE WITH GOLD STAR دے بادشاہ نے دی اوہنؤں جارج کراس نال نوازیا۔



میںوں پہلی نظر وچ کدی دی کوئی کتاب ایہنی چنگی نہیں لگی۔ جنہی طارق شاہ دی کتاب "کوئی دن مان مسافر" میرے دل نوں کھبی۔ طارق شاہ دا ایہہ سفر نامہ پنجابی دے گئے چنے سفر نامیاں چوں ایں۔ تے اوہناں گھنؤیاں سفر نامیاں چوں دی ایہدا اسلوب تے ایہدی نشر ایہنی دلکش اے کہ طارق شاہ نوں victory stand تے کھلان نوں دل کردا اے۔ کے دی کتاب دی اوڑھی ضرورت اوہدا READABLE ہونا اے۔ اگر کوئی کتاب ایہہ شرط پوری کر دی ہووے تو ایں دیاں بوجہت ساریاں کوتاہیاں نوں نظر انداز کیتیا جاسکدا اے۔ "کوئی دن مان مسافر" ایہنی دلپچسپ تے شلگفتہ اسلوب وچ لکھی گئی کتاب اے، جے ایہدیاں خامیاں دل نظر ای نہیں جاندی۔ ایہدے وچ لکھاری قاری دا صرف دل ای نیں بہلاندا سکوں، دنیادے شیشے وچ اوہدا پر چھاؤاں دی وکھاندا اے۔ جیہدی ساہنوں بوجہت ضرورت اے۔ ایں الحاظ نال دی میںوں طارق شاہ دا ایہہ سفر نامہ بوجہت سارے سفر نامیاں چوں نویکلاتے افضل نظر آؤندیا اے۔ میں ایں ودھیا کاوش تے لکھاری نوں دلوں مبارکباد دینا واں۔

عطالحق قاسمی